

ТАРАС ШЕДІВ

i

МІСЬКІ ПРАКТИКИ ПРО ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ.

ЛЬВІВ, 1906.

НАКЛАДОМ

ЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
з об'єднаною друкарською у Львові.

А 586 210

С 40

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 123.

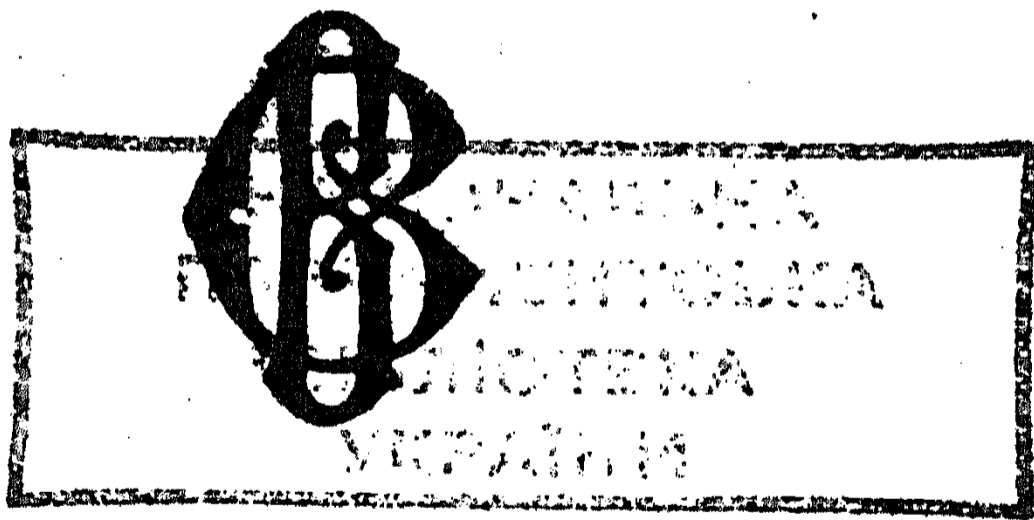
Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Ф. Сірко [Ф. Вовк]

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

і

ЙОГО ДУМКИ ПРО ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЄ.

ЛЬВІВ, 1906.

НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

27330

**З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.
під зарядом К. Беднарського.**

Т. С. 4

Людей загованих моїх
Убогих нищих... возвеличу
Малих отих рабів німих
І на сторожі коло їх
Поставлю слово!

(Кобз. I 349).

Ось тільки через 15 років після смер-
ти Шевченка діждалися ми першого
повного видання його творів, тай то
розуміють ся друкованого не в Україні
й не в російському царстві, а за кордоном
— у Празі, бо московське начальство завше
забороняло повне видане Шевченка. Воно
не схотіло в 1874 р. дозволити друкування
того, що вже друкувало ся нераз перше,
навіть іще за часів царя Миколая. Після
сього, здаєть ся, не стане дивно нікому,
коли ми почнемо свою розмову з того, що
Шевченка досі ще не знають як слід і
на Україні, не знають його і в літературі
й критиці. Багато деяких земляків Шев-
ченкових мають його й досі як поета лі-

ричного, як дуже дотепного ідеалізатора української дівчини, садка вишневого, хатини коло гаю, минушого життя козацького, преславної гетьманщини, як чоловіка, якому все українське здавалося найкращим, аби тільки воно було українське. Хто знає Шевченка по львівському виданню 1867 р., або хто читав усі вірші його, що ходять тисячами рукописів по Україні — ті знають його ще як письменника проти московського централізму, як чоловіка, у якому вилився гіркий протест українського народу проти крпацтва, обрусіння й історичної московської неправди. Тільки-ж сього ще дуже мало, і от тепер тільки, коли в перший раз вийшло в Празі повне видане Шевченка, тепер тільки виявиться він перед очима всіх у своєму правдивому обличчі, в увеселений зріст таким, яким він єсть справді. Тепер тільки наступила задля творів Шевченка доба дійсного письменного оцінювання.

Ми не думаємо захожуватись тепер покладати критичну оцінку творів Шевченка з усіх боків, а думаємо тільки показати Шевченка з того боку, з якого його найменше відомо, установити правдивий, такий як слід, погляд на його, як на народнього письменника, як на соціально-демократичного, громадського письменника.

З чисто практичної сторони — з допомогою повного нового видання, нам можна тепер буде показати й те, яка користь може бути з творів Шевченка задля народньої соціально-революційної освіти.

Шевченко належить до дуже невеликої куни народніх письменників, себ то не таких, що передражнювали мужицьку мову або підлагоджувались під склад народніх творів: думок, пісень, казок і иншого, як то робили в московській літературі Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Кольцов, а в українській — Котляревський, навіть Основяненко, — а таких, що були справді дійсним виразом народнього життя, чиїми устами говорить сам народ.¹⁾ Шевченко з таких народніх письменників, які з'являють ся провозвістниками й оборонцями, трибунами, народніх мужичих інтересів, в яких, коли можна так промовити, зібравсь до купи, цілком вилл ся мужицький народній світогляд. Широко кажучи, оттаквих дійсних народніх письменників, яких справді слід узивати народніми, якими були у західних народів Бернс, Томас Гуд, А. Шене, Лонгфело, де в яких творах Беранже, Манцоні, В. Гюго, до яких належить і наш Шевченко — таких письменників дуже не багато, і се не диво.²⁾ У міру того,

як складалось скрізь народне жите, складалося й письменство, показуючи кождий раз те, що в той час було в громаді на версі. Дуже старинні думи, або як їх звать епос, складали ся в нехитру, молоду ще, добу чоловічого роду, божественна поезія — добу релігійного світогляду, козацькі, рицарські думи й пісні — в добу козаччини, лицарства, феодалізму; високим стилем написані оди з'являють ся в часи самодержавного цезаризму, сатира, глумливі та жартовливі пісні відкликують ся на все в свій час і на свій погляд, а пісня про народ, чисто народня поезія, виробляється тільки в той час, який тепер тільки займається, час, як то кажуть — четвертого стану, час, коли діло доходить до дійсного спільного громадського життя „без хлопа і без пана“. Отже-ж Шевченко нам власне й дорогий найбільше тим, що він правдивий народній кобзарь, мужичий письменник, провозвістник нової мужицької, робітницької доби в розвитку українського народу³). Писання Шевченкові тим то й дорогі за для нас, що в їх із тою широтою й освітою, яку могли дати його думці наука й жите між освіченими людьми, вплив ся увесь мужицький український світогляд, усі народні інтереси, і до того

з мужицькою, кожному земляков рідною, мовою.

Легко після сього зрозуміти й те, від чого пісні Шевченкові так надзвичайно полюбили ся його землякам, чого стали вони відомі кожному й письменному й не письменному, від чого Шевченко письменник надзвичайно популярний. Нема такої народньої думки, народньої нужди, яка не найшла-б собі одклику в творах Тарасових. Від сього-ж самого залежить і те, що рядом із превеликою шанобою й повселюдністю з одного боку, — з другого — ні один мабуть з українських і московських письменників не викликав проти себе такого лиха, такої ганьби, як Шевченко; його гонив не тільки уряд, але й усі, кому не до вподоби було жорстоке слово правди: пани, особливо Ляхи, і попи. „Гайдамаки“ й иньші твори того-ж часу нарobili великого галасу в польській літературі: Шевченка лаяли, робили на його доноси і просто говорили урядови, що він викликає нову гайдамаччину, що він соціаліст і революціонер“. От то-ж то власне, що Шевченко збудив усе, що було тільки живого на Україні, починаючи від пана, кінчаючи мужичим хлопцем, у звязку з ціною його як поета народнього — і українського і всесвітнього,

обов'язує кожного чоловіка, який хоче добра українському народові, добре роздвигнутись, проучити твори Шевченка, знаючи те, що в тих творах не тільки історія й думки українського народу, а ще й те, чим можна той нарід збудити, повернути його на думки про волю й про нове громадське життя⁴). З сього власне погляду думаємо ми, як казали вже, говорити тепер про Шевченка.

За для того-ж, щоб зрозуміти як слід Шевченка як письменника, щоб вислідити, як виростали в ньому його найголовніші думки — треба накинати оком і на його життя. Ще змалку в Шевченка визначалося багато енергії й невідступності, коли йому, як і кожній дитині, бажалося дізнатись про що йому невідоме, або в'яснити собі те, що турбувало його дитинячий розум. Ми нагадаємо про те, як стріли його чумаки маленьким хлопцем на дорозі, і як він, показуючи на край неба, сказав їм, що йде туди... щоб дізнатися, чи справді в залізні стовпи там, де небо з землею сходять ся, як казав йому старший брат Микита. Другий раз таке-ж саме розказує д. Козачковський у своїх споминках про Шевченка (Кіевск. Тел. 1875, ч. 25), як Тарас, теж таки бувши хлопцем, лавив у печеру, якої всі бо-

яли ся, думаючи, що там не без нешистої сили, і як він по дитинячому покористувався сьм закутком, щоб зробити собі схованку. Тут ми бачимо вже перший початок розвою того аналітичного думаня, через яке він, вийшовши з неширокого мужичого розуміня, піднявся потім на інтелектуальну висоту першорядного письменника й до того письменника народнього. Він умів стати реалістичним письменником-громадянином, дарма що розвивсь серед дворянського романтизму петербурської літератури. З того літературного романтизму трудно було вибитись таким навіть людям як Пушкін і Лермонтов і переступити його не стало сили Гоголеви й Бєлінському.⁵⁾ Відома річ, що ми зовсім не думаємо приписувати се все самому Шевченкови, нічого й казати, що найголовніша корінна причина сього була в тому ґрунті, на якому виріс Шевченко, ґрунті, що пройшов наскрізь кровю Коліївщини — гайдамаччини, у демократизмі всієї української історії, у демократизмі нашої літератури, задля якої не могло бути иньшої річи як тільки про мужака, а коли захожувався чоловік із непохибною, правильною, думкою, та до того ще чоловік чесний, то й ніякого иньшого напрямку окрім чисто демократичного, а по ві-

ковій традиції — національного, соціалістичного й революційного. Тепер же, кажучи тут про Шевченка, як про чоловіка, у якому вилились думки українського народу, — ми не можемо не показати того, яким побитом складалися в його голові ті думки, від чого він став власне таким, яким був. Від чого ми звернули увагу й на дрібні факти його дитинячого життя.

Далі, коли Шевченко був уже чималим хлопцем, йому трапилося поміркувати й про те, як люди живуть між собою, подумати й про політичні справи. Бувши в свого пана Енгельгарда за покоївого козачка, Шевченко їздив із ним скрізь, бував і в Вільні й у Варшаві. От у сьому то останньому місці довелося Тарасові бути саме в хвилину повстання 1830 року. Переляканий хлопець заліз на горище й відтіля з слухового вікна дивився на вулицю, на бійку між Ляхами і Москалями. Як нам розказував один із близьких приятелів Шевченка, тут йому довелось перший раз задуматись про політичну сторону життя сих двох народів, яві обидва були ворогами його народу, і про яких він не знав тоді, з ким із їх треба симпатизувати.⁶⁾ Знаючи, на що билися Ляхи, Шевченко нагадав і свою Україну... оттак у його почалась робота

в думці про сї річи. Коли вже Шевченко опинив ся в Петербурзі й зійшовся з Сошенком, він мав уже стілько багато сили в своїх далеко ще не зовсім вироблених політичних і громадських поглядах, що не здав ся на раду Сошенка покинути свої писання та ідеї, а звернути всю увагу тільки на малюване та академію. У Петербурзі, між артистами й літератами, сьвітогляд Шевченків робив ся все ширший і ширший, так що Шевченко приїхав до Київва, як казав нам один з його найближчих приятелів, „уже правдивим революціонером і до того більше в національному напрямку, революціонером, що хотів зістати ся Українцем і ні за що — Москалем“. У сїй порі свого життя Шевченкови приходилось чимало бороти ся, поки він вийшов на правдиву дорогу. З одного боку, малярство й вмовляня Сошенка тягли його до академічного іскуства, з другого ж, той круг літератів, серед якого пробував він, найбільше Жуковський і инші, настроювали його покинути нікому невідому та до того ще й мужицьку мову, і почати писати по московському. Доводили йому й те „письменні та друковані люди“, що

„Від козацтва, від гетьманства
Високі могили, —
Більш нічого не осталось,“

(I, 59).

що письменні й друковані люди й по московському пишуть не мужицькою, а, по казньонному вичищеною, „россійскою“ мовою, високим „благородним“ стилем

„А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають...“

(ів.)

Оттакого наслухавшись, Шевченко й брався за правдиву „письменну“ літературу, написав навіть кілька віршів по московському („Тризна“ й „Никита Гайдай“ *) у „Маяку“ 1842—44 рр.); тільки-ж здоровий мужичий розум і традиції рідної землі взяли таки своє. Не поквапився Шевченко на славу московського літерата — романтика. Ог як він сам каже про сей час свого розвою в „Гайдамаках“:

„Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, — того дива
Співай про „Матрьошу“,

---

*) Дуже романтичні й по панському слезливі твори, написані очевидячки під наукою Жуковського, що своєю чергою писав у слід за Шілером, нікого він і переклав багато на московську мову — в ршми. 7)

Про „Парашу — радість нашу“,
„Султан, паркет, шпори“. —
От де слава! А то співа:
„Грає сине море!“
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіраках.. „Правда мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода
Не на мене шитий;
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте! кричіть собі —
Я слухать не буду,
Тай до себе не покличу:
Ви розумні люди, —
А я дурень..“

(І. 59, 60.)

От і почав Шевченко писати по
своєму, по мужицькому, хоч і се йому не
дуже легко давало ся. „Довго“, пише він
в історії свого життя, „довго цурала ся
мене строга українська муза“. (І, XXI.)⁸⁾
У перших його творах найбільше видаєть
ся аналіз сім'ї й рідні (Причинна, Кате-
рина, Наймичка), протест проти притисне-
ня сімейного, дуже тонкий і чуткий ана-
ліз його, а далі — шуканє ідеалу в сім'ї
тихій, новій і високій морально. Далі
в иньших поемах (Гамалія, Тарасова ніч
і ин.) бачимо вже апотеозу козаччини, а ча-
сами й гетьманщини. Почавши міркува-

ти про те, як живе український нарід, почавши одшукувати корінь громадського лиха, Шевченко з першого разу не міг не зустріти ся з тим, що пани в нас або Ляхи, або Москалі, а хоч і свої, то або поляшені, або помосковлені. Історія не зразу сказала йому, відки взяло ся панство й крпацтво на Україні, а показала попередю картину того, що перш було, картину вільного народоправства, гетьманщини, козаччини, а потім і те, як то все приборкано й зруйновано було Ляхами й Москвою. Не диво-ж після сього, що та гетьманщина, народоправство й козаччина здали ся йому найвищими ідеалами громадського життя на Україні, а насильство й зрада Польщі й Москви — найголовнішою причиною народнього лиха. З друго-го ж боку Шевченко, як натура артистична, зразу не міг устояти перед блиском козацько-гетьманського епоса, перед великаною їм картиною бунчуків, війська, що горіло було мов те червоне море перед ясновельможними на воронім ковї. Шевченкови тоді се все здавало ся мабуть чи не найкращим виразом минувшої української волї й самостійности, і не диво, що за ним і багацько земляків його ще більше підтвердили ся в тій думці.

Тільки-ж як не широкою і не великою здавала ся Шевченкови слава України з бунчуками й гетьманською булавою, як не бажав він тоді, щоб булава та ще раз блиснула в степах України, усе-ж таки мужицька вдача, демократичний світогляд, узяли своє, і задля найбільшого, найлюбійшого свого твору він вибрав темою не політичну війну яку небудь, не Хмельницького або Дорошенка, ніщо иньше, а мужицьке повстання на Україні, українську соціяльну революцію прошлого віка — гайдамачяну. „Гайдамаки“ з чисто літературного погляду, цілком як поему, не можна поставити дуже високо; вона хороша тільки дуже поетичними місцями й картинами, що доходять до надзвичайної, навіть „шекспіровської“ сили, (як приміром Гонта в Умані), що-ж до ідеї, то й сама демократична ідея Коліївщини, як мужичого повстання виявлена не зовсім показно й не в такому, як би треба, широкому розвою. Окрім того й у сій поемі дуже багато ще видно впливу на Шевченка козацького епосу.⁹⁾ Тільки вже в Києві, зійшовшись із Костомаровом, почавши як слід учитись української історії в звязку з історією иньших, а найбільше славянських народів, Шевченко пізнав правдиву цїну сеї козацької слави й Геть-

манщини, звернув більше уваги на історичний і публіцистичний аналіз (Сон, Кавказ і иньше) і осудив на віки недемократичне, панське козакофільство в „Посланні до мертвих, живих і ненароджених земляків“. ¹⁰⁾ У сьому останньому творі Шевченко, досягнувши вже повного розвою як письменник, виложив усі свої погляди й на історію України, і на її тогорішний стан. З надзвичайною силою і енергією й з нещадним аналізом виступив він проти панського тоді, доволі казюного й православного, славянофільства, проти лібералів панів, що знали всі мови славянського люду, читали й Коляра, й Шафарика, й Ганку, а своєї мови й свого люду цурали ся; ¹¹⁾ проти те-ж панського романтичного козакофільства, що почало ся між українськими панами „по німецькому показу“ Боденштедта, що переклав українські пісні на німецьку мову; ¹²⁾ проти тих земляків своїх, що носили ся з історією України як із „поемою вільного народу“, якого слава „під голови гори клала, степом укривалась“; земляків, що узивали себе патріотами, що заговорили по українськи, так що й „Німець не второпа — учитель великий, а не то що прості люди — і що обдирали братів-гречкосіїв“, так як і перше держали на-

рід у крѣпацтві, у рабстві, у темноті, „торгували людьми, сіяли лихо й лихом поливали“. „Схаменіть ся! казав їм Шевченко, будьте люди, умийте ся, образ божий багном не скверніте, не дуріть дітний ваших, що вони на те тільки, щоб панувати, не лїзьте „просьвічати“ очий матери — України „сучасними огнями“, а самі по переду навчіть ся, прочитайте історію України, не минаючи ні титли, ніже тії коми, то тоді й побачите: що ми таке, ким, за що закуті, і що таке були наші ясновельможні гетьмани — раби, підніжки, грязь Москви, варшавське сьміте..“ Учіте ся, каже Шевченко, та обніміть найменшого брата, бо розпадець ся кара над головами вашими, розкують ся незабаром заковані люди і... лихо вам буде“!...

От яким уже бачимо ми Шевченка в Києві. У 1844—46 роках, як відомо, в той час у Києві складало ся невеличке товариство найкращої української інтелігенції — „Общество Кирила й Мефодія“; в ньому були найголовнішими людьми Костомарів, Шевченко, Оп. Маркевич, Гулак-Артемівський, Савич і инші. Напрямок цього товариства, як казали нам іще живі його громадяне, зовсім не був сепаратистичний, і „слова не було, щоб відділятися від Москви“, а найголовніше пря-

муване — була всеславянська федерація — щоб усі славянські народи мали свої особні народоправства й з'єдналися в один політичний зв'язок, на федеративній основі. Хоч Шевченко через Костомарова швидко й зробився щирим панславістом, однак-же він усе-ж таки виділявся з загального складу товариства тим, що в його найбільше з'являлися, як ми сказали, революційно-національні, і особливо антимонархічні ідеї, які склалися в його навряд що під впливом того товариства. Шевченко й тут, знов таки зовсім по мужицькому, індуктивною дорогою від українського хлопоманства перейшов до широкої й абстрактнішої ідеї панславізму, тоді як інші громадяне того-ж таки товариства, по їх же власним словам, навпаки — від теоретичної ідеї панславізму перейшли до українського народолюбства.

Ми вже казали, що напрямок кирило-мефодієвського товариства був панславістично-федеративний. Окрім бажання всеславянської народоправної федерації з чисто громадського боку, товариство мало за перше й найголовніше діло: знесення скрізь по славянщині крпацтва, земельний наділ селянам, свободу вчення, мови і друку. Усі ті прямування товариства, як нам відомо від бувших його громадян,

були не тільки теоретичними, але товариство було зародком практично працюючого українського руху (parti d'action), воно хотіло проводити й, кільки можна було, проводило ті свої думки й бажання й між письменних людей і в простий нарід культурною пропагандою, більше через письменство. Де які громадяне, а найбільше Шевченко, робили се й простою дорогою, розмовляючи з народом. Окрім звязку з громадянами товариства „Кирила й Мелодія“ й праці в письменстві, Шевченко передавав свої думки словами просто перед народом. На Подолі в Києві між подольськими міщанами й досі єсть іще чимало людей, що згадують „дядька Тараса“, а років 10 - 15 назад багато було між ними старих приятелів. Шевченко скрізь, іноді й по шинках, не цураючись часом і горілки, збирав округ себе цілу громаду людей, розказував їм про українську історичну старовину, про гетьманщину, особливо-ж звертав увагу на те, як під московською рукою втратились старинні українські народоправні порядки, як цариця Катерина завела на Україні крпацтво, як земля українська дістала ся в руки її любовникам і байстрюкам. Найбільше доводилось Шевченкови говорити про крпацтво того часу, про те, що тер-

Т. Шевченко і його думки про грош. життя.

2

ПАРЛАМЕНТАРІА

пить нарід від панів, чиновників, царів, Жидів і иньших здирщиків, і як се все пішло по Україні від часу з'єднання її з московським царством і досі держить ся й ширить ся московським урядом. Літ з 10 назад у Києві ще був живий один із приятелів Шевченка, кравець Васюра — дуже старий, хоч кріпкий ще чоловік із типічно-українським видом, довгими вусами, підголоною чуприною, у демонстративно-народній мужичій одежі. На всіх гулянках або ярмарках, де тільки бувало багато людей, Васюра збирав округ себе цілу юрму, головно лаяв московський уряд, Москалів і Ляхів-панів, поців, царів і урядників, виголошував вірші Шевченка, говорив про його, як про якогось апостола, розказував про Катерину, про крєпацтво, про загарбане українських земель і иньше. Се був один із найбільше горячих поклонників Шевченка, старий і часом не дуже тверезий чоловік, але українські хлопомани початку 60-их років, роблячи звязки з подольськими міщанами, знайшли між ними чимало людей, пронятих соціально-демократичною й національною пропагандою Шевченка, що далеко яснійше, ніж Васюра, дивили ся на все те.

Усі ті думки київського товариства, про які ми казали, були викладені дуже

докладно й широко в рукописному творі одного з громадян, що працював по історії свого краю. Се був поклик від України до всіх славян, написаний по українськи, що мав бути переведений на всі славянські мови. В ньому від іменн українського народу, що здавна заховав у собі старинні уклади народоправства й федерації, усі Славяне прикликали ся до знесеня царської власти і крѣпацтва, до народоправства в себе й братерства й федерації політичної проміж себе.*) Сей рукопис і був поставлений начальством як найголовніша вина проти Костомарова й інших.

Товариство Кирила й Мефодія збирало ся часом у Гулака Артемовського, що жив у попа Андрієвської церкви в Київі. Рядом із Гулаком у кімнаті жив студент Петров, син якогось жандармського полковника. Сей увійшов у приятельство з Гулаком і, підслухавши, що нього гово-

---

*) Такі панславістично-революційні ідеї й до того ще були в Київі далеко не новиною. Ще в 1820—25 роках у ділі про декабристів одкрите було в Київі товариство „соединених славян“, заложене більшою частиною з офіцерів, напрямку зовсім революційного; се товариство через Бестужена-Рюміна (потім повіщеного) пристало до Полудневого Відділу „Союза Благоденствія“.

рило ся, зробив донос на все товариство. Бібіков (генерал-губернатор у той час) з початку не хотів приймати того доносу. Тоді Петров, коли Бібікова не було в Києві, пішов до губернатора Фундуклея й сказав, що безпремінно доведе той донос до шефа жандармів — тоді Фундуклей мусів прняти. Таким-то побитом усе товариство було спіймане, а громадяне відвезені в петербурські каземати, а відтіля трохи не всі в сенку. *)

*) Найголовнійший документ, поклик до Славян, якому невідомо хто дав в офіційних бумагах назвище „Закону божого“, був добутий урядом зрадою відомого всім тепер шпіона Юзефовича. Як чоловік, що був близько при уряді (він був тоді помічником попечителя учебного округа, себ то найголовнійшим начальником шкіль у краї; попечителем лічив ся сам генерал-губернатор), Юзефович довідав ся зараз-же про се діло й, будши до того ще у приятельстві з Костомаровом і знаючи про рукопис того поклику, зараз-же побіг до К-ва, і розказавши про донос Петрова, сам набив ся переховати в себе той рукопис. Костомарів саме хотів палити рукопис. *Que faites vous!?*, крикнув йому Юзефович. „*Donnez le moi!*“ і коли той замняв ся був трохи, кажучи, що се небезпечно — він сказав йому: *Mais nous sommes donc des hommes honnetes!*.. Костомарів довірив ся йому і віддав. Через кілька годин, після обиску (нічого знайдено не було) К-ва покликали до генерал-губернатора Фундуклея, який сказав йому: „У васъ ничего подозрительнаго не найдено и мы не имѣемъ никакихъ основаній васъ об-

Головнішою виною Шевченкови були поставлені його твори: „Сон“, „Кавказ“, „Холодний яр“, „Послане до земляків“... і інші, написані в 1844—46 роках, і в сих творах урядом звернено більше уваги не на революційно-соціальні й сепаративні ідеї, а на глум над коронованими особами: царем і особливо царцею в „Сні“. За се все Шевченка віддано в салдати й заслано за Каспійське море.

У неволі Шевченкови, як звісно, заборонено було й писати й навіть малювати. Тільки-ж і казати нічого, що не можна було сим його зупинити, хоч воєнні порядки за царювання Миколая були дуже строгі, а Шевченко, як відомо, був окрім селки ще відданий у салдати. Він пошив собі малесеньку книжочку з пошто-

---

винять, но скажите какъ честный человекъ, не писали-ли вы такую рукопись?“ Костомаров, знаючи, що було тільки три списки тої рукописи, що один був спалений, другий — у Савича й теж спалений, а третій він сам віддав Юзефовичови і вбачаючи явне насильство над собою, уважав себе в праві сказати генерал-губернаторови, що він про такий рукопис нічого не знає. Тоді Фундуклей показав йому рукопис, його власною рукою писаний, той самий що відданий був за кілька годин Юзефовичови. Костомарів зомлів... упав... його тоді-ж такя арештували, довго держали в казематі, а потім до самої смерти Миколая в ссилці. ¹⁸⁾

вого паперу й носив її в чоботі, ховаючи, щоб часом „ті добродії не дізнались“. *) От тут, „тиняючись по над Елеком і Уралом“, сидячи в Новопетровській фортеці, Шевченко понаписував найбільшу частину дрібних своїх віршів, які хоч не мають може тієї літературної ваги, як замолоду писані великі твори, тількиж у їх погляді Шевченкові вилили ся далеко яснійше й докладнійше. Тут Шевченкови прийшло ся ще глибше вдумати ся в самий щирець громадського життя, проробити найдрібніший аналіз того, що перше з'являлось йому осібним одиничним випадком, або одним великим, але не розібраним по частинам, фактом. Так Шевченко, досі писавши про московських царів, про Петра, Катерину, Миколая, про те, що вони поробили Україні, мав тільки діло з окремими випадками чіпаючи саму ідею царизму тільки стороною, з боку.¹⁴⁾ Далі-ж, уже в неволі, Шевченко почав теоретично розбирати сю сторону громадського життя, як здаєть ся в деяких його віршах (приміром Осія), примушений до того народньою призвичайкою покладати надію на

---

*) Ся книжочка, разом із иньшими власними рукописами Шевченка була на виставі в Парижі 1876 року.

царя тим, що український нарід, як і иньші, призвичаївсь у пізнійші часи дивитись на царя, як на щось справді неначе від самісїнького Бога поставлене, щоб заправляти людьми, якусь праведну силу, котра коли й робить що не по правді, то тим тільки, що пани та урядники її одурюють. Тим то Шевченко заходив ся писати цілий історичний ряд віршів про царів, віршів, як побачимо далі, що в деяких частинах дуже глибоко розбирають сю сторону громадського життя. Те-ж саме бачимо ми й у поглядах Шевченка на віру й далі в політичних і соціально-економічних його поглядах: скрізь у пізнійших своїх творах Шевченко з'являєть ся з широким аналізом, з яснійше виявленим поглядом на все. Коли неволя мала який небудь вплив на його писання, то хіба тільки той, що зменшила трохи поетичну фантазію, бо Шевченко після неволі не написав уже ні одної великої й ширско задуманої праці, якими були приміром „Сон“ або „Гайдамаки“. Що-ж до поглядів соціяльних, то ми бачили, що вони стали глибокими й яснійшими і треба звернути увагу й на те, що найбільше радикальні твори його написані були в Петербурзі, вже знов на волі, перед смертю. Трохи не один Шевченко з усіх письменників того часу зістав ся

непідкуплений ліберальним рухом нового царювання. То був час, коли в Петербурзі й по всій Московщині вся громадська надія покладала ся на нового царя-реформатора, що з першого разу заходив ся зносити крєпацтво, і що кажуть, де що думав навіть і про конституцію. Сам Герцен писав листи до молодого царя, усі надіялись і раділи: так легко стало усім зразу після миколаївського салдацького деспотизму. Шевченко один, здаєть ся, ні одним словом не виявив своєї прихильности до того руху, того казньонного лібералізму; мовчки сидів він і писав вірші, де вся надія поклалась, як побачимо далі, на просьвіту, на сталений обух чп й просто на „товариша в халяві“. Шевченко не вірив, тай не міг вірити, (бо навчивсь) щоб вийшло що небудь путне з того миропомазаного царського ліберальничаня; його глибоко аналітичний розум не міг і думки такої попустити, щоб на користь народови коли небудь стали ті, що самі хліб їдять тільки його обдурюванем та обдиранем.

Таким побутом ми бачимо, як склали ся твердо й непохибно думки Шевченкові. Зробившись чоловіком письменним, „письменником“, він зіставсь про те простісньким українським мужиком, тільки му-

жиком письменним, знаючим народне мужицьке лихо і те, що з тим лихом робити. Нї літературна слава, нї порада приятелів і літературних авторитетів того часу, ані возвеличене проги свого першого мужицького стану, нї навіть тяжка неволя, нї потім лібералізм із початку тене-рішнього царюваня — ніщо не поломало кріпкої мужичої думки, не порушило поглядів Шевченка, його непохибного рішення бути провозвістителем народнього духа й народнього бажаня :

Найду долю — одружу ся,
Не найду — втоплю ся,
Та не продам ся я нікому
В пайми не найму ся.

Шевченко був власне такий чоловік,
про яких сам він казав, що :

Раз добром налите серце
Вік не прохолоне,

хоч би чоловік той був у „муці, у катор-
зі“, хоч би він був „у кайдани убраний,
штемпелем увінчаний“. До Шевченка са-
мого слід обернути ті слова, що казав він
про штемпелем увінчаного декабриста :

А де-ж твої думи, рожеві квіти,
Доглядані, сьмілі, викохані діти?

Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи може на віки в серці заховав?
Ой не ховай, брате! розсип їх, розкидай,
Зійдуть і ростимуть, і вийдуть з їх люди!

Громадське народне лихо не могло не вражати Шевченка, бо то було його власне лихо, лихо його родичів, лихо усїєї української землі. Помирितись із тим лихом Шевченко й не вмів би, та не мав задля того й часу: не вспів він вирватись на волю з крєпацтва, з неволї, а далї знов те-ж лихо, знов московська салдацька неволя. Як чоловік із глибокою аналітичною думкою, Шевченко вмів розібрати й звязати між собою ріжні виявленя того лиха, відшукати його корінь, жерело, як би те лихо ріжно не з'являло ся: чи у чиновницькому обдираню, чи у політиці, чи у крєпацтві, — а раз зрозумівши його в усю глибину, навчившись „дивитись на людей душею“, Шевченко не міг уже його аби як покинути. Малювати, розказувати те лихо, оповідати про його людям, ставати проти його — зробило ся потребою Шевченкової думки, такою потребою, що її вже нічим не можна було зупинити — власні інтереси потопили ся в інтересах громадських, або ще краще сказати, громадські інтереси зробили ся власними інтересами, найго-

ловнійшою рукою, найголовнішою метою життя. Шевченко перш усього був громадським чоловіком і до того більше громадським чоловіком, ніж поетом — як сказав він раз своєму приятелеви К.-му, дивлячись із ним на Дніпрові гори, на села між горами, надзвичайно хороше розкидані мов мальовані на картині: „як би добре, сказав він, було поетови, коли-б був він тільки поетом, а не громадянином“. Те, що бачив, що чув навкруг себе Шевченко, не могло не отруїти йому кожную хвилю життя, і ми справді бачимо се в багатьох деяких місцях його писань. Блукаючи далеко від родини, понад Аралом, згадуючи на чужині про свій рідний край, Шевченко, якому, здасть ся, нічого не було малішого на світі за Україну, не міг задавити в собі того пекучого лиха, яке здіймало ся на душі в його з кожною думкою про ту Україну:

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло;
Мені невесело було
Й на нашій славній Україні:

· · · · ·

Блукав собі, молив ся Богу
Та люте панство проклинав,
І згладував літа лихії,
Щогані, давнії літа.

Тоді повісили Христа,
І тепер не втік би син Марії!
Ніде не весело мені,
Та мабуть весело й не буде
Й на Україні, добрі люде!

(П, 257).

Здавало б ся, дивлячись на деякі з його віршів (садок вишневий і інші), що один опочинок задля змученої думки Тарасової був би — хатина в гаю, садок вишневий, люба дружина й тиха сім'я. Так отже що каже Шевченко про сю українську іділлю:

Як би ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То виб елегій не творили,
Та марне Бога не хвалили,
На наші сльози сьміючись.
За що, не знаю, називають
Хатину в гаю тихим раєм? —
Я в хаті мучив ся колись,
Мої там сльози продились, —
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи есть у Бога люте зло,
Щоб в тій хатині не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села.
Мене там мати повила,
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала

В свою дитину; в тім гаю,
 У тій хатині, у раю,
 Я бачив пекло... Там неволя,
 Робота тяжкая, ніколи
 І помолитись не дають,
 Там матір добрую мою
 Ще молодую, у могилу
 Нужда та праця положила;
 Там батько, плачучи за дітьми,
 (А ми малі були і голі)
 Не втерпів лихої долі, —
 Умер на панщині!.. а ми
 Розлізли ся межі людьми,
 Мов мишенята. Я до школи —
 Носити воду школярам,
 Брати на панщину ходили,
 Поки лоби їм погодили;
 А сестри!.. сестри? Горе вам,
 Мої голубки молодії!
 Для кого в світі живете?
 Ви в наймах вирости, чужії,
 У наймах коси побіліють,
 У наймах, сестри, й умрете!

Мені аж страшно, як згадаю
 Отту хатину край села.
 Такі, Боже наш, діла
 Ми творимо у нашім раю!
 На праведній твоїй землі
 Ми в раї пекло розвели,
 А в тебе другого благаєм.
 З братами тихо живемо,
 Лани братами оремо,
 І їх сльозами поливаєм.
 А може й те ще. Ні, не знаю
 А так здасть ся, сам еси
 (Бо без твоєї, Боже, волі..

Ми-б не нудились в раї голі!)
А може й сам на небеси
Сьмієш ся, батечку, над нами,
Та може радиш ся з панами,
Як править миром?! Бо дивись :
Он гай зелений похиливсь,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть по над ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти... Правда рай?!
А подиви ся, та спитай
Що там творить ся у тім раю?!
Звичайне радість, та хвала,
Тобі одному сьвятому,
За дивнії твої діла!...
Оттим бо й ба!... Хвали нікому,
А кров, та сльози, та хула,
Хула всьому!... Ні, ні! нічого
Нема сьвятого на землі!
Мені здаєть ся, що й самого
Тебе вже люди проклили.

От якою здавала ся Шевченкови на-
ша „Придніпрянська Італія“ з садками
вишневими коло хат, із гарними дівчата-
ми й поетичною красою. Після сього не
дивно, що Шевченко тільки про те й ду-
мав, як то гірко й паскудно

... гнилою колодою
На сьвіті лежати;

від чого йому було

Страшно впасти у кайдани,
Умірать в неволі;

А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік віки,
І сліду не кинуть
Ніякого!...

(II, 78, 79.)

Тим то Шевченкови й у неволі було

Погано, дуже, страх погано
В осій пустині пропадать;
А ще поганше на Вкраїні
Дивитись, плакати і — мовчати.

(I, 129.)

Тільки-ж Шевченко не мовчав. Ми розказали вже, від чого Шевченко, на наш погляд, не міг мовчати. І справді, на свою літературну працю Шевченко дивився не як на іграшку, навіть не як на артистичну роботу, якою він вдовольняв тільки художницьку потребу своєї душі, а як на роботу справжню; як на працю публіцистичну, як на таке діло, що він його повинен робити, будши чоловіком громадським. Шевченко розумів те, що коли-б він не писав, то був би зрадником проти самого себе, проти своєї громади, проти українського народу, бо не розказав би того, що мусять розказати народови кожний, хто знає що небудь більше від його. Шевченко розумів, що кожний

чоловік із громади, коли до чого додумавсь, а найпаче до того, від чого залежить громадське благо — що той чоловік повинен стати на поміч громаді, щоб і иньшим спримога була до того-ж додуматись, до того-ж дізнатись. Коротко кажучи, що сам Шевченко просто дивився на свою роботу, як на пропаганду своїх ідей про громадське життя, як на соціально-революційну пропаганду. От що він каже про своє слово народови :

Може викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло
І в тяжкі упруги,
Може з'орю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози
Мої щирі сльози;

А з тих сльоз

... зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні...

(П, 11)

Шевченко писав, бажаючи, щоб „не х о т я“

На весь світ почули,
Що діялось в Україні.

(П, 6.)

Мій Боже милий

(МОЛИТЬ СЯ ВІН)

Даруй словам святую силу
Людськеє серце пробивать

І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
І розкажу я людям горе!

Шевченко бажав, щоб слово його

...огненно заговорило,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І по Україні пронеслось....

(II, 170, 171.)

І там на Україні, щоб слово тє зробило
те, чого хотів Шевченко. Він же писав
твердо сподіваючись, що його дума

„Упаде колись на землю
І притчою стане
Розпинателям народнім,
Грядущим тиранам.

(II, 167.)

От який був Шевченко як чоловік
громадський і як письменник і ось як дивив
ся він на свою літературну працю. Яка
була та праця, ми, як казали вже, не

Т. Шевченко і його думки про гром. житє. 3

будемо теперечки розбирати з погляду літературної критики, а роздивимось те, що має задля нас найголовнішу вагу, що саме з українського мужицького, тільки що освіченого, світогляду вилило ся в писаннях Шевченка, які соціальні погляди мав він, оповідав у своїх писаннях, як і чим можна й слід покористувати ся усякому українському чоловікови, який тепер ставить собі на меті розказати народови відкіля йде його лихо, освітить перед очима його все, що було й що тепер є, показати, що одна дорога визволитись від того лиха — знесенє теперішнього соціального, громадського строю — соціальна революція.

Ми будемо роздивлювати ся по творах Шевченка, як він озвався на кожде соціальне питанє нашого часу, і се вже zarazом покаже й те, де у Шевченка шукати заповоги задля того, що зветь ся тепер пропагандою в народі.

Почнемо з віри. Розібрати релігійні погляди Тараса нам здаеть ся дуже потрібно не тільки для характеристики його як письменника і як чоловіка, що заховав і втілив у собі погляди всього українського народу, але й з тої сторони,

що ті погляди, скільки вони видні в його творах — рано чи пізно передадуться народови й здадуться на те, щоб розвинути, розширити в народі ті початки раціоналізму, який є у йому тепер, який видно приміром у штунді. Ми-ж знову думаємо, що як не доводиться іноді, задля практичної потреби, обходити, балакаючи з народом, релігію, усе-ж таки, в загальному ході культурного розвою, ніколи нічого не можна буде вдіяти, не ставши на научному ґрунті позитивізму. Тим то ми думаємо, що в основі здорового громадського ідеалу конечно повинен бути чистий раціоналізм. От від чого ми даємо таку ціну релігійним поглядам Шевченка. Скільки можна було бачити з його творів і з його життя, Шевченко, здається, так як і трохи не вся інтелігенція його часу — був деіст. Як представляв він собі свого Бога — чи як яку небудь Висшу Істоту, чи як абстрактну ідею всесвітнього добра, правди, розуму — дошукати ся, здається, не можна, тай сам Шевченко мабуть ніколи не захожувався конкретизувати й задля себе свої релігійні погляди. Одно можна сказати, що всюди, де діло доходило до догматичної сторони там Шевченко був зовсім раціоналістом, не вважаючи на те, що за його часів да-

леко не було ще такої раціоналістичної літератури, яка є тепер; був один хиба Штраус, тай того Шевченко міг знати хиба тільки від людей, бо він хоч і був чоловік освічений, за те далеко не вчений. Найкрасшим зразком його християнського раціоналізму може бути чимала поема „Марія“, доси ніде ще не надрукована окрім теперішнього видання. У сій poemі Шевченко розказує, як у теляря Йосифа жила в наймичках дівчина Марія. Дуже проста й демократична картина того тихого хуторянського життя нагадує найкрасші місця „Наймички“ й „Катерини“. До Йосифа на хутір заходить молодий „провозвіститель“ нового громадського життя, яке думалось, буде з приходом Месії. Дівчина полюбила того молодого та гарного провозвістителя, прийнялась його живим, гарячим словом, провела його гасм від себе... а потім і замувала. Йосиф, побачивши до чого вже діло йдеть ся, зваживсь заступити собою бідну дівчину, повінчатись, щоб камінем не вбили її на вулиці. Ото-ж набив старий діжечку та коновочку:

„.....спродать би то, та молодій
Купить хустиночку до-речі
Тай за повінчання віддять....“

Тай пішли з наймичкою в город вінчатись, а відтіля вже йдучи, почули, що в Єрусалимі чи що:

....якогось розпяли
Провозвістителя Месії.
— „Його?!“ промовила Марія
І веселенькая пішла
У Назарет; і він радіє,
Що наймичка його несла
В утробі праведную душу
За волю розпятого мужа....“

(II, 223.)

Далі розказуєть ся про те, як ходили на ревізію в Вифлеєм, як родивсь у кошарі Ісус, як чабан якийсь, пригадавши пророцтва, крикнув, що се мабуть і є Месія, бо родив ся „у вас, у пастирів“, як пішов гомін у народі про се, як прийшлось тікати аж у Єгипет, ховаючись від лютого самодержця, що злякав ся, як і всі самодержці лякають ся, дізнавши ся про ту чутку, що пішла між народом, ніби-то народив ся вже Месія, та що незабаром уже буде воля. У Єгипті

У Нілі скупане спить
В пелюшках, долі, під вербою
Дитяточко. А між лозою
З лози колисочку плете
Та плаче праведная мати,
Колиску тую цетучи...

А Йосиф заходив ся хату
Із очерету будувать....

. . . . .

а потім

Марія наняла ся прясти
У Копта вовну; а сьвятий
Йосиф взявсь отару пасти,
Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині....

(II, 227.)

Далі в поемі оповідане про дитинячі літа Ісуса, проповідь у школі, коротко після того про все жите. Дуже гарна в сьому оповіданю чудова картина Ісуса на горі, коло Єрусалима, така картина, що читаючи її, не можна не згадати картини Крамського „Ісус у пустині“ — тим більше, що сюжет один і той же: безмірний жаль, який прймає всього чоловіка, коли він широко огляне душею всю ширину громадського лиха, хоче йти з ним битись, сам добре знаючи, що коли й одвоєє що, сам головою наложивши, то хіба тільки кілька ступнів. Поема кінчить ся розп'ятем Ісуса, а про матір його тільки й сказано:

. . . . . ти-ж під тином,
Сумуючи у буряні,
Умерла з голоду. Амінь.

А потім ченці одягли
Тебе в порфіру і вінчали,
Як ту царицю. Розпяли
І тебе, як сина, наплювали
На тебе чистую . . . .“

(II, 235.)

З сеї поеми видно, що до таких навіть догматів, як непорочне зачатє, божество Ісуса, його смерть і наука, Шевченко вмів обернути ся зовсім раціоналістично і, як нам здаєть ся, нічим не помилившись хоч би й проти строго раціоналістичної критики тібінгенської школи¹⁵). Дивлячи ся на Ісуса, як на соціаліста-агітатора, як на такого злодія,

. . . . що й ми тепер..
Оттакими злодіями
Тюрми начиняєм,
Як і син оттой Марії

(II, 168.)

дивлячись на Ісуса, як на мученого за те, що назвав рабів незрячих „своїми братами“, Шевченко тако-ж дивив ся й на апостолів. На його погляд апостоли були „прості люде“, що пройняли ся соціалістичною проповідю Ісуса

І слово правди понесли
По всій невільничій землі.

(II, 173.)

Отсеї ідеї Шевченкові, як ми казали, виявлені в „Марії“ і ще більше в „Неофітах“. Описуючи важку долю перших християн, Шевченко хотів, здається, показати, як у Римській імперії, де багатство й здирство вишого стану дійшло вже до самого краю, і де те-ж до краю дійшла й народня біднота, з'явила ся нова наука нового громадського життя, наука, одягнена в релігійні форми, але така, що мала в основі своїй такі принципи, як той, що „последні стануть першими, а перші — последними“, наука, яка жаждала, щоб той, хто „хочет совершен бити“, спродав усе добро своє й віддав бідним; наука, по якій легше товстому канатови крізь вушко в голці пролізти, а ніж багатому увійти в царство небесне. З другого боку Шевченко хотів намалювати картину того, як апостоли нового життя вміли постояти за свої думки, і як скажена кесарська реакція нічого не змогла вдіяти проти нової ідеї. З такого-ж погляду, здається, треба дивити ся й на те, що Шевченко перекладав на українську мову псалми. Псалтир був задля його не канонічно святою книжкою, а скоріше юдейським народнім пісенником, із пісень зкладених під впливом чужоземного політичного давлія, під яким були

тоді Жиди у Вавилоні. (Див. пс. СXXXVI, СXLIX, ХСІІ і вньші).

Там же, де діло доходило до віри в доімагичного Бога, там раціоналізм Шевченка виливаєть ся в усій силі:

А Бог куняє, бо се було-б диво,
Щоб чути й бачить і не покарать!...

(II, 90.)

„Віруйте й гиньте, пророки гласять,
— „Як же його вірить? Заплющивши очи?
Ой рад-би я вірить, так серце не хоче!

Кого благаєте дурнії;
Раби незрячіі, сліпіі!..
Молітьсь правді на землі,
А більш на землі нікому
Не поклоніть ся. Все брехня.
Й попи й царі.

(II, 178.)

Коли-ж віра виходить у звязку з царизмом там, де Шевченкови трапляєть ся казбонний „Візантійський Саваоф“, де,

....храми, капліці і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом твоім
Неутомленіі поклони —
За кражу, за війну, за кров!..
Щоб братню кров пролити, просять...

(II, 59.)

там Шевченко з великою силою відкидає таку віру зовсім, просто показуючи на те, як казюнна віра з'являється задурюванем народу, служить задля умисного держання людей у темноті:

Сьвіте ясний! Сьвіте тихий!
Сьвіте вільний, несповитий!
За що-ж тебе, сьвіте-брате,
В твоїй добрій теплій хаті
Оковано, омурено,
Кадилами обкуруено,
Багрянницями закрито
І розп'ятієм добито?!

Тут Шевченко проявляє з себе не тільки теоретичного раціоналіста, й правдивого антихристиянського революціонера:

. . . . . Будем, брате,
З багрянниць онучі драти,
З кадил люльки закуряти.
„Явленими“ піч топяти,
А кропилем будем, брате,
Нову хату вимітати.*)

(II, 242.)

„Нову хату“ соціалістичного, громадського життя, незадуреного ніякою, хоч-би й посвяченою дурницею.

---

*) Сей вірш друкуємо не по пражському виданю, а по новому рукописному варіантові,

Ми казали вже, що твори Шевченка чимало можуть стати в пригоді задля того, щоб провести в нашому українському народі раціоналістичні ідеї. Нам здається, що власне наш український нарід, хоч він і бився кілька віків за віру, однак не можна сказати, щоб був яким небудь фанатичним. Релігійного, догматичного фанатизму, здається, зовсім нема, а в ще, особливо тепер, і деякі початки дуже раціоналістичні. Початки цього раціоналізму, хоч і під впливом німецького пієтизму, ми бачимо тепер у штунді, і нам здається, що в руках у розумного народолюбця, якому треба не хвилевої якої розмови, а дійсного народнього розвою, отсі вірші Тарасові стануть у великій пригоді не задля того, щоб ними зараз же установити в народі дійсні раціоналістичні погляди, а для того, щоб визвати, розбудити раціоналістичну думку, заставити чоловіка не відвертати ся від розумного слова, а слухати його й думати самому.

Як у поглядах своїх на віру Шевченко не мав сили піти далі одного відкидання старої основи, не міг відслобонитись від де-якого деїзму — бо задля цього треба вже сучасної позитивної науки, якої у Шевченка не було й не могло бути в той час — так же само й

у поглядах на другий бік громадського життя — на сімю, Шевченко не зміг додумати ся до чого небудь иньшого, не зміг породити нового строю життя на зміну старому, негідному. За те треба сказати, що він дуже докладно розібрав і все те добро й усе лихо, яке є у теперішньому сімейному життю. Мало хто вмів так гарно й сердечно намалювати дівочу любов („Гайдамаки“, наприклад), так глибоко заглянути в душу матері („Наймичка“, „На світі кращого не має..“ і особливо „Неофіти“) і в таких гарних і тихих картинах виявити мужиче щастє тихої української с'їмі (Садок вишневий і ин.). Проте все разом із тим стоїть скрізь у Шевченка й те лихо, яке буває в тій с'їмі від власти батьків над дітьми, яке виходить із того, що с'їмя „незаконна“ любов і найбільше „незаконні“ діти і т. и. Таким побитом ми бачимо, що протест проти негодящої сторони с'їмі й шлюбу в його дуже сильний. В „Катерині“, в „Наймичці“ ми бачимо сей протест виявленим доволі ясно¹⁶). У шекспірівській картині Гонти, що вбивав своїх дітей, ми бачимо, як с'їмя приносить ся в жертву громадському ділу. У тепер тільки надрукованих творах Шевченка є кілька віршів, з яких видно, що він далеко не думав,

щоб церковне весіле (шлюб) було конечно потрібне. Так він каже в одному місці:

Рай у серце лізе,
А ми в церкву лізем,
Заплющивши очі:
Такого не хочем...

А у вірші до Лікери Шевченко просто каже:

Моя ти любо! мій ти друже
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невільники недужі!...
Мій ти друже, моя ти любо,
..... Не хрестись,
І не вкенись, і не молись
Нікому в світі... Збрешуть люде,
І візантійський Саваоф
Одурить!....
Ми не раби його — ми люде!
Моя ти любо! усьміхнись,
І вільную святую душу,
І руку вільную, мій друже,
Подай мені!....

Окрім „Катерини“, „Наймички“ і ин. можна було-б відшукати чимало віршів, де Шевченко стає на бік „незаконного“ кохання, не маючи нічого проти прав тіла. У вірші трохи юмористичному, „Гимн чернечий“, Шевченко дуже виступає про-

ти аскетизму релігійного, а в другому вірші, (Великомученице кумо) присвяченому якійсь своїй приятельці кумі, він теж не без юмору стає проти аскетизму, викликаного громадськими звичаями; сьміється з куми, що довго дівувала, „ждала жениха, та ціломудріє хранила, та страх бояла ся гріха прелюбодійного“, називає той гріх — „гріхом праведним“ і кінчить такою жартовливою порадою немолодій уже дівчині:

»Начхай на ту дівочу славу
Та щирим серцем, нелукаво,
Хоч раз сердего соблуди!...«

На сі погляди Шевченка треба тим більше звернути увагу, що хоч він не цурався часом, особливо підпивши, і веселого й навіть цинічного жарту, а про те, скільки нам звісно і скільки ми можемо знати, передивлюючись нераз усі відомі власні рукописи Шевченка, ми нераз дивувалися навіть, не знаходячи ніде ані однісенької стрічечки чого небудь подібного до тієї еротично-бакханальної поезії, яка нераз трапляється трохи не в кожного з поетів, чого небудь подібного до деяких поезій Пушкіна, Баркова й інших¹⁷). Муза Шевченкова була строга й чиста, і се нагадує нам слова кобзаря Остапа Вересая, який мав за гріх співати що

небудь стидне, кажучи, що пісня й дума — то боже слово...¹⁸⁾). Ми казали вже, що Шевченко дивився на своє віршування як на громадське діло, як на пропаганду святаї для нього ідеї.

Аналітичне думане Шевченкове, про яке не раз вже казали ми, й яке, між иньшим, на наш погляд, не давало Шевченкови додумувати ся до позитивних теорій, ніде не виявляєть ся так добре, як у його політичних поглядах. З самого початку свого письменського життя Шевченко, як відомо, дивив ся на все з політичного погляду; відкидаючи всяке самодержавство, він просто стояв за народовправство, яке було завсїди на Україні до з'єднання її з Москвою¹⁹⁾, за козачину, за гетьманщину, бо в знесеню історичного народовправства він бачив причину всього громадського лиха на Україні. Старинний політичний стрій України здавав ся йому тоді за найкрасший політичний ідеал. Далі, ми бачили, як слїдом за пізнанем української історії, Шевченко втратив свою віру в ті ідеали і як у „Посланію до земляків“ він на віки відрік ся від них, і з сього-ж таки „Посланія“ видно, що тоді-ж таки політичні питання відійшли в Шевченка далеко назад, а на першому місці стало те, що й му-

силь бути найпершим у думці письменника-мужика, — питанє соціяльне, мужицька доля й громадське лихо. І отсі громадські думки, якими наскрізь пройшла кожна стрічка творів Шевченка, зовсім заступили політику й не дали, як нам здається, Шевченкови виробити собі, або пристати до вироблених уже яких небудь політичних теорій. Оттак думаючи, не можна назвати Шевченка ані конституціоналістом, ні навіть републіканцем. Здається, що Шевченкови противний був загально всякий державний уряд, який не був би він, і коли вже почати дошукуватись у Шевченка конечно якого небудь політичного ідеалу, то, здається, що таким ідеалом була в нього найширша політична свобода, без якої-б не було власти і стісненя, як найширша воля, яку сподівався Шевченко в „Сні“ знайти хіба по за хмарами, кажучи, що

„Не має там власти, не має там кари,
Там сьміху людського і плачу не чуть“.

Одначе було-б чималою помилкою думати (так як иньші думають не знаючи, а другі, як приміром д. Партицький, і знаючи, та навмисне „задля сучасних інтересів“ перекручуючи погляди Шевченка),

що ненависть Шевченка проти царизму, його антідержавні ідеї вийшли тільки під впливом деспотизму, що царював тоді не маючи ширшої й твердїйшої основи в холодному теоретичному аналізі громадського життя²⁰). Між тепер тільки надрукованими творами Шевченка, ми маємо один, в якому теоретичні погляди його на се питанє виявлені дуже ясно й широко, і нам здаєть ся, що ніде ще в літературі белетристичній ми не бачили такої показної й дуже вірної научно картини того, звідкіля взяв ся царизм і який вплив мав він скрізь на весь склад громадського життя, се — „Саул“. Тут ви бачите широку картину повселюдного, починаючи від Китаю та аж до нас, тихого життя людей у тій порі, коли вони після скотарства роблять ся вже хліборобами, починають жити сільськими громадами... Коли ось приходять воєнні орди: картина змінюєть ся, і замість тихої хліборобної громади, рівности, волі й народоправства, з'являють ся царі, воєнний деспотизм, казньона віра, здиство й усе иньше. А рядом із тим показана й друга картина, де вже, розвитком із середини, серед народу виявляють ся попереду знахарство й пошівство, як було то в Жидів, а далі й теократичний царизм.

Т. Шевченко і його думки про гром. житє.

4

В непробудимому Китаї,
В Єгипті темному, у нас;
І по-над Індом і Евфратом
Свої ягнята і телята
На полі вільнім вільно пас
Чабан було в своїому раї,
І гадки гадоньки не має:
Пасе, і доїть, і стриже
Свою худобу та співає. —
Аж — ось... лихий царя несе
З законами, з мечем, з катями.
З князями, темними рабами.
В ночі підкрались, зайняли
Отари з поля, а пасущих
І шатра їх, убогі кущі,
І все добро, дітий малих,
Сестру, жену, і все взяли,
І все розтлили, худосилих —
І осквернених, худосилих,
Убогих серцем завдали
В роботу-каторгу... Минали
За днями дні. Раби мовчали,
Царі лупили ся, росли,
І Вавилони мурували.
А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші пан-отці)
В храмах, пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало
Та на ковбаси. І царі
Самі собі побудували
Храми, кумирні, олтарі, —
Раби німії поклонялись...
Жидам сердешним задро стало,
Що й невеличкого царя,
Із кізяка хоч вілтаря
У їх не має. Попросили
Таки старого Самуїла,
Щоб він де хоче, там і взяв,

А дав би їм старий царя.
От-то-ж премудрий прозорливець,
Поміркувавши, взяв єлей,
Та взяв від козлищ і свиней
Того Саула-здоровила
І їм помазав во царя.
Саул, „не будучи дурак“,
Набрав гарем собі чи-малий
Тай заходив ся царювать...

. . . . . А тепер
Плугами, ралом не розорем
Прокляту ниву: проросла
Колочим терном. Горе, горе!
Дрібніють люди на землі
Ростуть і висять ся царі!

(244—247.)²¹)

З цього вірша видно вже й те, що Шевченко мав на думці прослідити історію царизму — зла, проти якого, думав він, треба боротись і теоретично, бо чи-мало є людей між його земляками, що вірують і досі в царя неначе в Бога. От-же-ж мабуть що з тою думкою заходив ся Шевченко писати цілий систематичний ряд віршів про царів. У юмористичному поклику до Музи Шевченко каже, що йому вже

Обридли тії мужики,
Хотїло ся-б зїгнать оскому

На коронованих главах,
На тих помазанниках божих,
(II, 258.)

каже, що як Муза дасть йому запомогу,
покаже, як тих птах скубують і патрають,
то може-б, каже,

І ми-б подержали в руках
Свято-помазану чуприну,
(ib.)

показали-б як слід „ту вінценосную громаду“ незрячим людям. От-же Шевченко й починає з Саула, потім кілька віршів про Давида й один дуже гарний про святого Володимира. В тих віршах Шевченко зібрав усе, що тільки можна було знайти в Біблії²²) огидливого й поганого про тих царів, щоб сказати в кінці, що

Оттакі то святіі
Оті царі . . . . .

а вже про простих царів, не святих, Шевченко радить і не питатись, „щоб не завадило буває“. На Володимирі Шевченко й кінчить ряд віршів про царів.

Бодай кати їх постинали
Оттих царів, катів людських!

Морока з ними — щоб ви знали,
Мов дурень ходиш кругом них:
Не знаєш, на ягу й ступити!...
Так що-ж мені тепер робити
З сими поганцями?!... Скажи,
Найкраща сестро Апольона,
Навчи голубко, поможи
Полазить трохи коло трона.
Намистечка, як зароблю,
Тобі в великодню куплю.
Пострижемо ся-ж у лакеї,
Та ревностно, в новій лівреї,
Заходимось царів любити!...
Шкода і олово тупить!...
Бо де нема сьвятої волі,
Не буде там добра ніколи.
На що-ж себе таки дурить?!
Ходімо в селища — там люди!
А там де люди — добре буде...

(II, 255.)

Оттаким, широким і повним, від-
критим самодержавства й держав-
ности, власти в загалі, треба, здасть
ся, характеризувати теоретичні погляди
Шевченка в політиці. Подивімось тепер,
якими показують ся думки Шевченкові
про політичне жите народів проміж себе,
особливо-ж народа українського з сусі-
дами, Ляхами й Москалями.

Дуже багато друкувало ся й гово-
рило ся про те, що Шевченко своїми тво-
рами розпалював міжнародню ненависть,
що погляди його були вузко-національні

і т. д. Тільки-ж нам здаєть ся, що сей поговір повинен сам собою розвіятись при першому хоч би й невеликому пізнанню того, що писав Шевченко й про кого писав він, особливо, коли такий поговір виходить тільки з незнання, а не з чого небудь другого. Думаємо, що отсі наші слова вірні задля обох сусідніх народів, особливо-ж задля Польщі.

Діло в тому, що не всім може відомо, що таке визначають собою Ляхи у всій правій половині України, у так званому тепер „югозападномъ краѣ“. На правому боці Дніпра Ляхів тільки й є, що пани, мужиків Ляхів не має (окрім чиншової шляхти, якою є, повернені в католицтво, Українці), там пани-Ляхи, а мужики-Українці, а від сього-то скрізь, де в Шевченка написано Ляхи, треба розуміти не польську національність, а очевидно панство. Знаючи се, кождий повинен би знати, що ненависть Шевченка проти Ляхів се ненависть не національна, тим більш не релігійна, а ворогуванє соціяльне, ворогуванє мужиків проти панів; і се добре розуміли Ляхи-помішки, узивавши українських народолюбців хлопоманами й посилаючи до московського уряду доноси на Шевченка, що той хоче своїми творами викликати на Україні нову Колі-

ївщину, се-б-то повстане мужицьке проти панів²³).

З такого погляду не трудно зрозуміти, якого роду ворогування Шевченкове проти панів Ляхів. Там же, де Шевченко мав діло з Ляхами як із сусідною національністю, там він дивиться на них зовсім инакше. У вірші „Ляхам“, присвяченому Бр. Залеському, Шевченко згадує давні братерські взаємини України з Польщею як двох рівних і вільних народів, каже, що, поки не чути було унії, ми „братали ся з вільними Ляхами“,

Аж поки іменем христа
Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай . . . . .
. . . . .
От-так то, Ляше, друже-брате!
Неситіі ксьондзи, маінати

(знов таки пани й попи)

Нас порівнили, розвели,
А ми-б і досі так жили!...

(II, 210.)

Шевченко, завдаючись гуманною космополітичною ідеєю міжнароднього братерства, доходив до того, що забував і вікову криваву ненависть й історичне насильство й усе, що заподіяли Ляхи Україні. Пам'ятаючи, як сам він казав землякам своїм,

щоб вони не чванились, що Польщу розвалили, бо „Польща впала й нас розвалила“, Шевченко обернув ся до Ляхів через свого приятеля-Ляха з такою братерською мовою :

Подай же руку козакови,
І серце щирее подай,
І іменем христовим знову
Возобновім наш тихий рай!...

(ib.)

Від такої мови не стане відрікати ся й тепер ні один український хлопоман, народолюбець, аби тільки той звязок із Ляхами був федеративним звязком вільних народів на ґрунті соціально-демократичному, без ксьондза й попа, без пана, без феодально-поміщицької претензії Ляхів, що правобережна Україна — то ziemia polska й иньшого того, за що стілько віків лила ся кров і польська й українська. Тільки ж досі ми ще не бачили, щоб хто небудь із польських публіцистів обертав ся до Українців, ставлячи питанє на такій соціально-демократичній підставі, а частійше буває назпакви, так що українському хлопоманови, дивлячись на феодальні погляди й поміщицькі заміри польської революційної партії, доводить ся промовляти досі за Шевченком, що

... за людей сором, бо серце болить,
..... то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить!
Боронять .....

(I, 79.)

тільки не волю боронять, а королівство, одітархію, панство та релігію. А задля такого дива навряд чи варт буде й з під московської неволі разом вибивати ся. Соціяльну ціну польського повстання добре розумів й український нарід у 1863—64 роках, помагаючи урядови ловити і бити своїх панів-Ляхів, бо задля народа українського Ляхи-повстанці були не повстанцями, а перш усього панам в, значить і ворогами, дарма, що обіцяли вони волю й землю народови в „золотих грамотах“. Та хто-ж на Україні панови повірять!²⁴⁾

Таким побитом бачимо ми, що Шевченко навіть із швршого погляду й більш космополітичного обертаєть ся до Ляхів, а ніж може се й тепер зробити українська соціяльно-демократична партія²⁵⁾. Трохи инакше дивив ся Шевченко на Москву. Москва була задля його ворогом іще не вналим, не побитим; історичні насильства її були зовсім сьвіжі ще в народній пам'яті, роблять ся вони й досі, а до того-ж, хиба-ж була коли Москва з Україною в якому небудь такому со-

ціальному звязку, який можна було-б не поменати лихом. Але-ж про те все, Шевченко у всій своїй ненависті до Москви обертав ся більш до царів і уряду московського, а ніж до народу. Ми побачимо, що коли й є місця в його творах, де він каже що небудь несимпатичного до Москалів, то се там тільки, де він показує їх справді несимпатичні боки, такі боки, якими Москалі найбільше доторкають ся до України, і які найбільше вражають інтелігентнішого за них чоловіка, як приміром: московська вдача збрехати, одурити або обідрати, московське самовосхвалене, непоцтивість і традиція історична — усе загарбата під себе — московський централізм. Не диво, приміром, що Шевченко заставляє одного з старців у „Великому Льоху“ сказати, показуючи на вишку, що

„Москаль та Німець
І там знайдуть хлібець..“

або, хочачи характеризувати адміністративну скаженість і необразованість московського урядника, каже, що той

. . . . . кричить, біга,
Мов несамовитий...
Яременка в пику пише,

По московськи так і лає
Увесь народ . . . . .

(II, 52.)

і нарешті „випорює“ старців, що співали
про Богдана у „московській баві —
прохолоді“. Саул у Шевченка

Як той Москаль у батька, в матір
Свою ріденьку волохату
І вздовж і впоперек хрестить“.

(II, 257.)

А показуючи на централізм московський,
Шевченко устами того-ж старця каже,
що людей на Україні

Може ще нестись заставлять,
Москалів плодити,
Бо чутка є, що цар хоче
Увесь сьвіт полонити...

Або, другий раз, у „Сні“ Шевченко каже,
показуючи на статую Петра, що він

. . . руку простягає
Мов сьвіт увесь хоче
Загарбати...

(II, 24.)

Шевченко добре знав ціну тому москов-
ському централізови, знав правдиву ціну
й превеликому просторови московської

держави, тій трохи не сотні мільонів
людей, що здавлені під самодержавною
лапою московського деспота :

У вас же й світа як на те :
Одна Сибір неісходима!
А тюрм? а люду? — що й лічить :
Від Молдавана аж до Фіна,
На всіх язиках все мовчить :
Бо благоденствує!...

(П, 58.)

Як мало подібний сей погляд до тих ви-
сокопарних річий і шовінізма, що бачимо
ми у московського поета :

Иль русскаго царя уже безсильно слово? —
. . . . . Отъ Перми до Тавриды,
Отъ финскихъ хладныхъ скалъ до пламенной Кол-
[хиды

Стальной щетиною сіяя
Не станеть русская земля?...

задля того, щоб „славянскіє ручьи слили-
ся въ русскомъ морѣ“. (Пушкінъ, Кле-
ветникамъ Россіи).

Шевченкови, говорячи про Москву,
трудно було відрізнити уряд від народу,
бо нарід той, несимпатичними своїми бока-
ми, оттакими, як зараз ми показували,
дуже змішував ся з урядом і досі змі-
шуєть ся. На Україні й досі москаль
і салдат значить одно й те-ж. Що-ж до

уряду, то звісне діло що кому як кому,
а Шевченкови не можна було забути то-
го, як Москва

Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими, а такими
Просто-козаками
Фінляндію засіяла,
Насипала бурти
На Орелі. На Ладозу
Так гурти за гуртом
Виганяла, та цареві
Болота гатила
І славного Полуботка
В тюрмі задушила...

(II, 44.)²⁶⁾

Найкращу-ж картину, і картину дер-
жавного строю Москви і звязків її
з Україною, знаходимо ми у „Сні“ й ча-
стиною в „Кавказі“. У сих творах Шев-
ченко розказує про московських царів:
Петра, Катерину, Миколая, доводячи про
кожного усе те, що зробили вони задля
України. Одна з найбільших і найкрасших
поем Шевченкових „Сон“ дає, на фанта-
стичній підставі, ряд картин громадського
життя й минушого й теперішнього, які
потім усі централізують ся в одній,
монументально поставленій до шибениці
персоні царя Миколая. Попереду Шевчен-

ко показує чудно хорошу, залиту сонцем і повиту красою, картину своєї рідної України, а потім зразу-ж, одним почерком пера, осьвічує ту-ж самісіньку картину другим червоним, кривавим сьвітлом — невихідного, глибокого громадського лиха :

..... у тім раю
Латану свитину з каліки здіймають,
З шкірою здіймають, бо нічим обути
Царят недорослих, і т. д.

(II, 15.)

такого лиха, якого мабуть, каже Шевченко, й Бог чи бачить із за хмар, а „може й бачить, та помага стілько, як і оті гори предковічні...“ Далі Шевченко переносить ся аж у Сібір, де „не має людської страшної ноги“, де можна спочити в снігу, в кризі. Тільки-ж і там з під землі виходять люди, не мертві, а живі, живі люди — каторжники, що виносять із нор золото, щоб залити цельку неситому цареві, а між ними й ті, що не побояли ся стати проти царського деспотизму — штемпелем увінчані декабристи. Потім Шевченко з'являєть ся вже в самісінькому центрі усього отого всеросійського здарства, у городі казньонному, що не має ніякого народнього, національного обличя, чи то німецькому, чи то турецькому, чи

просто в російському Петербурзі. Розглядане города помагає Шевченкови нагадати про страшенні діла Петра, „що розпинав нашу Україну“, про Катерину, що доконала українську свободу, зруйнувавши Січ, завівши у нас крпацтво й повіддававши землю панам. Надзвичайно сильними віршами, в яких чується двістолітній здавлений плач 17 мільонового народа, Шевченко проклинає тих незабутніх представителів московського деспотизму, з якими сковано на віки, „до страшного суду“, лихо українського народу.

Там же, у „Сні“, Шевченко виказує свій погляд і на московську бюрократію²⁶), показує усе оте, що стоїть між короною й простим людом, тими „недобитками православними“, що товплять ся по улицах, та кричать „ура!“ цареві, нічого більше не викликаючи від Шевченка, як

Цу-цу! дурні, схаменіть ся!
Чого се ви раді,
Що орете?!...

та стогнуть потім після поліцейської бійки, благаючи Господа за „батюшку“ — царя. Показує Шевченко й „нагодовану, обуту й кайданами окуту“, салдатчину, що муштрується по улицах, показує й ту „братію“, що йде кожного дня

У сенат писати
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата....

Особливо-ж назира Шевченко на те, що між оттими урядниками московськими чимало є й земляків перевертнів, що навчили ся бач уже по московському балакати. Невимовно огидливою й паскудною виходить у Шевченка фігурка землячка з циновими ігузиками, що вже „гаварить умфеть па здѣшнему“, мимо якого Шевченко проходить, гадуючи, лайкою: „мерзений каламарю!...“ Далі знов ідуть ще вищі урядники:

Раби з ковардою на лобі,
Лакеї в золотій оздобі,
Онучі, сьмітя з помела
Його величества — тай годі.

(II, 214.)

Їх Шевченко показує вже в самісіньких царських палатах, описуючи, в фантастичній, пересадній, але глибоко вірній по суті діла, картині, як тії „пикаті, пузаті, у золото одягнені блюдолизи“

Аж потіють, та товплять ся,
Щоб то близше стати
Коло самих. Може вдарять
Або дулю дати
Благоволять, хоч маленьку

Хоч пів-дуді — аби тільки
Під самую пику....

А нарешті, з'являєть ся у „Сні“ і самий осередок усього отого, сам цар Миколай у фантастичному мов опудало і zarazом реальному образі скаженого, збожеволілого деспота, який вмів думати тільки „про нові петлиці, та про муштри ще новіші“, та ще „об отечестві, здасть ся“, і якось сам наче не тямлячи на що, не думаючи, а просто по своїй хижій натурі кидаєть ся, бє й руйнує все, що тільки підвертаєть ся йому живого у лапи, а розігнавши й передавивши, розтерюєть ся, стоїть собі мов той ведмедик, сам не знаючи, що далі й почати. Дуже показно Шевченко малює картину передачі адміністративного гнету й тиснення :

Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого, та в пику
Його як затопить!
Облизав ся неборака
Та меньшого в пузо. —
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі. Той меньшого,
А меньший — малого;
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом.
Як кинеть ся по улицах,
Тай давай місити
Недобитків православних...

(П, 22.)

Т. Шевченко і його думки про гром. жить.

5

виражаючи тією картиною зрівнане всіх перед самодурством деспота, легкість, з якою, по маху царєвої руки, йде в землю все — від вишого уряду до нещасних москаликів :

..... як крикне
На самих пузатих :
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
.... Мов скажений
На меньших гукає, —
І ті в землю. Він до дрібних, —
І ті пропадають...
Він до челяді, і челядь...
І челядь пропала ;
До москалів, — москалики
Тяжко застогнали,
Пішли в землю ...

(II, 27.)

Тут не місце розбирати „Сон“ з усіх боків, ми зробимо се иньшим разом, теперечки ж скажемо тільки, що ся поема показує більш, ніж що иньше — те, як, обертаючи ся до царизму, у всіх своїх антімонархічних думках, Шевченко найбільше звертав уваги, найбільше надавав ваги власне соціально-економічному значіню того царизму. Особливо доводить се Шевченко там, де діло йде проміж Московю й Україною. Ніщо найлютіше на сьвітї, каже він, не вміє вдїяти того,

Що москалі на Україні
З козаками діють!
Отсе указ надрюкують:
„По милости божій
І ви — Наші, і все — Наше,
І гоже й не гоже!“
. . . . . нічого
Уже в хаті взяти;
Все забрали любісінько...

(II, 45.)

Скрізь, як ми бачили, де тільки Шевченко стає проти царів, він робить се найменш від того, що царі ті були чужоземні, що вони знесли політичну свободу України, а ще менш під впливом якої небудь політичної державної теорії, конституційної або республіканської. Шевченко дивить ся на царів із чисто народнього, мужицького погляду — просто як на громадське економічне зло, як на джерело усякого здирства, лиха й утиску²⁸).

Сей погляд уже окремо від міжнародніх взаємин і разом задля України, Москви й Польщі — виявляє Шевченко в „Великому Льоху“ (три ворони). Тут уже він не багато звертає уваги на те, що заподіяв один нарід другому, а показує, що зробив і робить уряд кожного з них — йому самому. Говорячи про Москву, Шевченко каже, що зла доля її олицетворена в поемі в фантастичному образі

ворони, „закріпила козаків у німецькі кайдани, аж три укази накаркала на одну дорогу“, та тисяч шість в одній верстві душ передушила й иньше. Далі Шевченко показує, як у Польщі мосці-пани емігранти, бенкетуючи в Парижі,

. . . розлили з річку крови
Та в Сибір загнали
Свою шляхту....

А на питання сусідних ворон про Україну, українська ворона відповідає:

А зась вам питати мене!
Ви ще й не родились,
Як я оттут шипкувала
Та кров розливала!...

і йде далі трохи не вся історія України, довгий неперервний мартиролог українського народу.

Щоб скінчити про політичні погляди Шевченка, треба сказати ще, як дивився він на національне питання українського народу. У загалі кажучи, мабуть нема в наших часах иньшого більш неясного й запутаного соціального питання, як націоналізм. Не маючи спромоги розбирати тут широко се питання, скажемо тільки, що на наш погляд уся путаниця в йому виходить із того, що не вміють розділити його на ті дві частини, з яких

воно складаєть ся — се-б то націоналізм як народня індивідуальність і націоналізм народнього самовозвишеня, шовінізм, бажане відняти національність у другого народа, топлячи його в своїй національності. Звичайне, виводячи національну ідею з ідеї егоцентричної, кажуть, що вона стоїть у поперек міжнародньому братерству, що вона не дає стати ся широкій загально чоловічій кооперації, забуваючи при тому, що таке можна казати про націоналізм шовіністичний, про такий націоналізм, який бачимо ми в германізації, обрусїню й иньшому. Зовсім же друге діло — антитеза такого націоналізму — народня індивідуальність, свобода кожного народу розвивати ся прикладно до природи своєї рідної сторони, без насильного порушеня мови й иньших етнографічних відмін. З такого власне погляду подивимо ся ми й на національні ідеї Шевченка. Не можна не сказати, що в Шевченка, в першу епічну добу його літературного життя, було чимало шовіністичного погляду на Україну, її нарід і історію, тільки-ж се було не довго, і, на наш погляд, се дуже велика помилка називати Шевченка письменником узьконаціональним. Нам самим не раз доводило ся чути, як люди-ж народнього напрямку,

але більше теоретичні народолюбці — радикали, казали й кажуть, що писаня Шевченкові можуть збужувати в народі тільки старинні вікчемні тепер традиції Гетьманщини, козаччини, розвивати й без того дуже велику міжнародню ненависть до Жидів, Москалів, Ляхів. Але ж нам здасться, що такі погляди виходять тільки з незнання творів Шевченкових, або з наперед прийнятої ідеї лічити ні за що народню індивідуальність. Ніхто так нещадно й безповоротно не осудив народніх традицій, ніхто з такою нещадною критикою не обернув ся до української історії й народнього життя, як сам же Шевченко. Ми вже казали про се, нагадуючи „Послання до земляків“, і тепер знов можемо нагадати його в-друге.

Подивіть ся лишень добре;
Прочитайте знову....
..... та читайте
Від слова до слова....
Все розберіть, тай спитайте
Тоді себе: що ми?
Чиї сини? яких батьків?
Ким, за що закуті?
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сьмітя ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!...
Чого-ж ви чваните ся, ви,

Сини сердешної Вкраїни?
Що добре ходите в ярмі
Ще лучше, як батьки ходили?!!...

Здасть ся про се нічого вже більше й ка-
зати. Але-ж Шевченка дуже сильно вра-
жали „няньки, дядьки отечества чужого“,
вражали його усякі заміри відняти у на-
рода його індивідуальність, особливо-ж,
розумієть ся, заміри московські проти
України.

Оттаке-то, Зіновію,
Олексійв друже!
Ти все віддав приятелям,
А їм і байдуже; —
Кажуть, бачиш, що: „все-то-те
Таки й було наше,
А що ми тільки наймали
Татарам на пашу,
Та Полякам... „Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сьміють ся з України
Сторонні люди!...

(П, 263.)

Як дивив ся Шевченко в загальї на пору-
шенє чужої національності — се він ду-
же докладно показав у „Кавказі“. От що
важе він у сій поемі про москалів-завою-
вателїв і горцїв:

Нам тільки сакля в очи коле,
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана? Чом ми вам

Чурек же ваш та так не кинем,
Як тій собаці? Чом ви нам
Платить за сонце не повинні!...*)
(П, 58.)

Оттакий націоналізм і ми повинні розвинути в народі — тут уже не міжнародня ненависть, не узкий націоналізм, а оборона своєї індивідуальности, що й є вихідним пунктом усього чоловічого прогресу, конечною метою всякої культури й соціальної революції.

Ще-ж більше вражали Шевченка прояви зради проти своєї національности між своїми земляками, Українцями. Ми нагадаємо знов „политих чорнилом землячків“, що

По московськи так і чешуть,
Сьміють ся, та лають
Батьків своїх, що з малечку
Цвенькати не вчили
По німецьки...

(П, 27.)

---

*) Тут не місце прирівнювати Шевченка до інших поетів, але не можна не зазначити, як у тих стрічках і в цьому вірші виявилися індивідуальність і до того народовство поета. Тоді як Лермонтов, Пушкин, будучи на Кавказі, дивувалися тільки його величними картинами, зовсім не звертаючи ніякої уваги на громадське життя, Шевченко, як народній поет, тільки до нього й обернувся і до того так ще, як не вмів обернути ся до завоювання Кавказа ні один із російських письменників.

„Пявки, павки!...“ каже Шевченко:

..... Може батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови

(ib.)

а вони ще дивували ся, що Шевченко „и гаварить не вмів по здѣшньому“.

Ба ні!, кажу, говорить я вмю,
Та не хочу!..

(П, 26.)

Не великий був би гріх нагадати й тепер деяким нашим землякам, що хочять завести „культурну“ мову на Україні, а особливо в Галичині, що

..... добре заходились

Тай заговорили
Так, що й Німець не второпа,
Учитель великий,
А не то щоб прості люди!

(П, 68.)

так не гріх би, кажемо, нагадати їм отєї вірші Шевченкові, тим більше, що тим людям, здаєть ся, й нужди мало до „простих людей“, хиба, кажуть вони, „тільки й народу на Україні, що мужики?!“ На наш погляд, тут помилка йде більш усього від того, що люди не додумали ся ще

до тої історичної традиції українського народу, по якій все, що коли небудь робило зраду проти своїх, усе, що виділяло ся з народу чи в панство, чи в уряд, чи в баришуване й здирство — усе зараз же міняло свою рідну мову на мову завоювателів, ворогів України — Ляхів або Москалів. Українська мова була, в і буде мовою мужицькою, а пани й усе инше її цурали ся і цурають ся.

Отсе ми роздивили погляди Шевченка релігійні й політичні, бачили, як Шевченко дивив ся на царів, на уряд, на міжнародні взаємини й на національне питане на Україні. Сама-ж найбільша й найширша частина літературної праці Шевченкової була присвячена громадсько-економічному життю народа українського. Се був найголовніший бік, з якого дивив ся Шевченко на Україну. Ми доволі казали вже про те, від чого він, як поет чисто народній, мусів власне так на все дивити ся, ми з початку-ж сеї роботи сказали, що Шевченко виявив у своїх творах усї інтереси й бажаня мужицького українського люду. Народне громадське лихо, живе почуте того, як нівечили пани й уряд українського

мужика, навскрізь проймас кожду стрічечку в творах Шевченка, і часто виливає він те лихо в надзвичайно широких і вразливих картинах:

Он глянь: у тім раю,
Латану свитину з каліки здіймають —
З шкурою здіймають, бо нічим обуть
Царят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо віддають;
Бо його, бач, трохи. А он по під тиню
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жме.
А он — бачиш!... очи, очи!
На що ви здали ся?
Чом ви з малку не висохли
Слізми не злили ся?!...

(П, 15, 16.)

Або в вньшому місці:

Аж страх погано
У тім хорошому селі:
Чорнійше чорної землі,
Блукають люди; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалились;
Стави буряном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли, —
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть...

(П, 129.)

Само собою розумієть ся, що найбільше лихо, проти якого прийшло ся бороти ся Шевченкови — було кріпостне право. Увесь „Кобзар“ се один великий обвинительний акт проти панства, й свого українського, й ляхського, й московського. Шевченко ніколи не міг забути Москві й царці Катерині того, що вона Україну

..... в кріпость завдала
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвела —
(Все вельможні байстрия !...)

(П, 45.)

Кажучи-ж про чуже, не забуває Шевченко й свого. Він добре знав, відкіля узяла ся сила в Москві й Польщі отсе все поробити, він просто показує на тії часи, коли в Україні

Бували війни й військові свари,
Галагани, і Кіселі, і Кочубей-Нагаї...
Було добра того чимало....,

(П, 259.)

тих самих Галаганів і Кочубеїв, що продали нашу Україну для „лакомства нещасного“, для „шляхетства московського прирощаного“, чиею ласкою на українській землі

Байстрюки Єкатерики
Сараною сіли....
Скрізь на славній Україні
Людий у ярма запрягли
Пани лукаві....

(II, 129.)

Описуючи панство, Шевченко не жалів красок, щоб виразно намалювати картину страшного панського здирства й своволі. Не було, здається, нічого, чим не покористував би ся він, щоб заклеїти ненависне йому панство. Картини сильно огидливого насильства й розпусти ми бачимо скрізь, де тільки Шевченкови приходить ся згадати про панів:

..... голод стогне на селі.
Ой стогне він, стогне по всій Україні,
..... Тисячами гинуть
Голодніі люди... А скарти гниють,
А пани й полову Жидам продають,
Та голоду раді, та Бога благають,
Щоб ще хоч годочок хлібець не родив;
Тоді-б і в Парижі і в ивньому краю
Наш брат хуторянин себе показав!
А Бог куняє. Бо се було-б диво,
Щоб чути і бачить і не покарать!
Або вже аж надто довготерпеливий.

(II, 90.)

Та що, каже Шевченко:

..... Як-би розказать
Про якого небудь одного магнага
Історію-правду — то перелякать

Саме-б пекло можна: а Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать!...

(П, 97.)

Не диво-ж після сього, що й картини народньої злости проти панів виходять у Шевченка те-ж кривавими. Чимало є місць у творах Шевченка, де він описує, як тая гірка глибока ненависть мужика проти пана виривається разом у всій кривавій гайдамацькій конкретности:

»Мов пороссяча кров пилаась...
Я різав все, що паном звалось,
Без милосердія і зла
А різав так..

(П, 120.)

рефлексійно, навіть не думаючи, а просто поводячи ся тільки звіврачою потребою битись, коли тебе бють... Шевченко тут описує таку вже добу, коли замученому і роздратованому до кінця, голодному народови й на думку вже не піде радити ся, що почати, що з собою вдїяти... порода сама з'являєть ся в такі часи:

..... що робить?
А що робить!?... Ходімо бить
Та мордувать панів проклятих.

(П, 119.)

І отсе все було викликане в Шевченка

не тільки одним насильством панства, про
яке казав він, що вони

Кайданами мівяють ся,
Правдою торгують....
Людей запрягають
В тяжкі ярма, оруть лихо,
Лихом засївають....

(П, 64.)

ненависть проти панів, кажемо ми, була
викликана не одним тільки кріпостним
правом. Стоючи проти панства в загалі,
проти панів представителів крепацтва,
Шевченко й не думав мирити ся з пан-
ським лібералізмом того часу. Ми бачили
в „Посланію до земляків“, що казав Шев-
ченко проти тих панів, які, вештаючись
на чужині, понаслухували ся багато де
чого про волю, братерство й иньше

І в Україну привесли
Великих слів велику силу
Тай більш нічого....

казали, що не слід би то „неправді по-
клонятись“, а про те драли, як і перш,
шкуру з крепаків своїх,

З братів незрячих гречкосїїв.

„Як хочеш“ каже Шевченко

А ви їм жить не даєте,

Бо ви для себе живете,
Заплющивши письменні очі.

(II, 161.)

Від того-ж самого Шевченко був і проти славянофільства. Він не вбачав у йому правдивого радикально-мужицького напрямку, а не міг не бачити того, що, возвеличаючи свій нарід, славянофіли разом прижували інші славянські народи, бажаючи, щоб „всѣ славянскіє ручьи слилися въ русскомъ морѣ“. Від того-ж він із такою силою став і проти українського панства, яке в початку 40-х років заходило ся було гуляти в український патріотизм, доходячи навіть і до показного народолобства, а про те зістаючись усе таки пани — панами, от як отой

Потомок гетьмана дурного
І презавзятий патріот...

. . . . .

що

У світі ходить між панами
І не горілку з мужиками
І вольнодумствує в шинку...

(I, 245.)

Ми хочемо звернути особливу увагу наших читачів на отсю власне, тільки що зроблену нами, виписку з Шевченка, бо вона, на наш погляд, до кінця й найкраще показує напрямок його, як гро-

мадського робітника. Не сходячи ся ані з одним із бувших тоді напрямків, відвертаючи ся і навіть глумлячи ся над такими проявами націоналізму й панського народолюбства, як одягане в свиту й вільнодумствоване в шинку з мужиками, — Шевченко зробив почин новому, щиро радикальному, демократичному, напрямкови української національної ідеї. Він перший поставив у нас питане політично-національне й питане про крѣпацтво на ґрунті соціалістичному і, відкидаючи лібералізм у політиці, разом із дворянським націоналізмом і демократизмом — він перший кинув у вічі ліберальному панству радикально-гостре запитане:

По якому правдивому
Святому закону —
І землею всім данною
І сердешним людом
Торгуєте?!!....

(II, 63.)

Відеїля вже ясно можна зрозуміти з одного боку, від чого Шевченко не пішов ні на який панський лібералізм, а з другого — те, від чого він ні одним словом не озвався на той галас, що підняв ся був у той час, саме перед визволенем крѣпаків.

Т. Шевченко і його думки про гром. жите. 6

Таким побитом із зроблених нами виписок з усього „Кобзаря“, ми бачимо, що в основі всіх соціальних поглядів Шевченка стояло признане землі — всьім данною, громадською власністю. Відселя вже Шевченко виводить свої погляди на все соціально-економічне життя нашого народу, приймаючи захоплене землі за ґрунт усього громадського лиха :

Аби аренда в руках була,
А хлопа, як того вола,
У плуг голодного впряжеш...

Те-ж, що було добуте мужицькими руками з захопленої, заграбованої панами, землі: усі добра панські, гроші, що зібрали ся віковим здирством із підневольного народу й перейшли потім від панів, які, по слову Шевченка,

„Жидам, братам своїм хорошим
Остатні продають штани“

(П, 129.)

від тих панів, перейшли до Жидів — нашої буржуазії, одно слово — усе ото, чим багаті люди панують над бідними й держать їх гірш, ніж у крпацтві, — се все добро Шевченко просто назвав

Дідами крадене добро.

(П, 65.)

Після цього ясне вже й те, від чого
в Шевченка, трохи не в кожному вірші,
видна глибока критика розподілення гро-
мадського добра й щастя:

Є на світі доля...
А хто її знає?...

Отся думка видна скрізь у творах Шев-
ченка, скрізь проведене те, що хто пра-
цює, заробляє, той ніколи не має нічого,
а все йде сильному та багатому:

І Архімед і Галілей
Вина не бачили. Елей
Потік у черево чернече...

Тоді як на погляд Шевченка робота,
труд тільки й дають право вживати чо-
ловікови яке небудь добро. От як дивить
ся Шевченко на робочий нарід серед
иньшого громадського стану:

Тим неситим очам,
Земним богам — царям,
І плуги й кораблі
І всі добра землі,
І хвалебні псалми
Тим дрібненьким богам...
Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне — жать
Роботящим рукам.

Царів, кривавих — шинкарів

(молить ся Шевченко)

У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй.

Робочим головам, рукам...
Трудящим людям, всеблагий
На їх окраденій землі
Свою ти силу низношли!...

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пішли!...

(II, 238, 239.)

Так у кінці Шевченко благає про братерство між людьми, про те, щоб усі думали, як і він, що

Усі на сім світі,
І царята і старчата,
Адамові діти,

(II, 13.)

щоб була рівність між людьми, щоб
була

Братерська наша воля
Без хлопа і без пана,

(II, 122.)

і щоб люди були

І не багатії й не вбогі.

(II, 260.)

Так ось як дивив ся Шевченко на
ріжні боки громадського життя, і от як
через твори Шевченкові можна показати
їх народови. Сумне й невеселе здавало ся
Шевченкови народне житє на Україні,
але чим темнійше й гірше показувала ся
йому народня будучність, тим більше було
в нього надії на те, що

Розгують ся незабаром
Заковані люде,

(П, 66.)

що скоро

Во отмщеніє язикам
І в науку людям
Окують царів неситих
В залівній пута,

(П, 272.)

що на поваленій, сплюндрованій Україні,
від старого вільного корія,

Зелені парости ростуть....
І виростуть, і без сокари
Аж зареве та загуде..
Козак безверхий упаде,
Розстрожить трон, порве порфіру
Роздавить вашого кумира
. . . . . няньки,
Дядьки отечества чужого,
Не стане ідола сьвятого,
І вас не стане....

(П, 260.)

Бо що не робили з Україною й Польща
й Москва — вони її не зовсім так до-
били. Вони спалили її, та тільки так, як
казав Шевченко про Німців і Славян:

... забули теплий попіл
По полю розвіять;
Лежить попіл на розпуті,
А в попелі тліє
Огню іскра великого,
Тліє, не вгасає,
Підпалу жде, — як той местник
Часу дожидає....

(II, 29.)

І час той, думав Шевченко, конечно
мусить настати. Він виявляє дуже часто
з великою силою ту надію, думку абсо-
лютної потреби в великому громадському
перевороті — соціяльній революції:

Чи буде-ж суд? чи буде кара?
Царям, царятам на землі?!...
Чи буде правда між людьми?
Повинна быть: бо сонце гріє
І оскверненну землю спалить!

(II, 258.)

Така була тверда й непохибна надія Та-
расова на соціяльний прогрес і на те, що
коли небудь розібеть ся ж отсей громад-
ський устрій, забудеть ся отся „срамогня
година“ чоловічого життя. Але-ж Шевчен-

ко не ставав ніколи на одному признаванню лиха:

На те лихо — щоб з ним битись,

каже він у „Посланію до Лазаревського“. Як же, він думає, треба бити ся і чим? Яку раду подає він громадї, народови? Рада чимала!... можна було-б пригадати дуже й дуже багато місць із „Кобзаря“, в яких Шевченко дає пораду, як бороти ся з соціяльним лихом. Але все зводить ся до науки й сьвяченого, до боротьби всім, чим тільки можна бороти ся.

Учіте ся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь
Й свого не цурайтесь...

Отсі свої слова Шевченко надписав на маленькій книжечці, остатній книжечці, яку дав він за життя свого українському народови. Книжечка ся була — Буквар. Так виявив свої думки Шевченко, який і день і ніч, схопивши руками голову, дивував ся, чому не йде досї апостол науки й правди, не знаючи того, що він був тим апостолом задля України. У „Посланію“ благає Шевченко земляків своїх учити ся й своєї мови й своєї історії,

і щоб наука та була правдива, а не яка
небудь офіційна наука, якою поводять
ся, кожда погань може закрити у-
сяке паскудство, як отті, що

Карамзина, бачиш, прочитали
Тай думаютъ, що ось-то ми!!...

(II, 43.)

щоб наука та стала в користь народови,
щоб нарід знав, хто він, що він, ким і за
що закований. Про те, як бажав Шевчен-
ко науки народови, ми казати більше не
будемо. Кождий, хто хоч трохи знає Шев-
ченка, знає й те, як він усїма силами
своїми був за просвїту народню. Але бу-
вало часами й таке, що невизначне лихо
народне так допікало його, що доводило
ся йому задумувати ся, чи й справді тре-
ба науки тепер нашому голодному обі-
браному народови :

„ . . . . . Нас!
Дешевших панської собаки
Письму учить?!...
Молитись Богу,
Та за ралом спотикатись!...
А більше нічого
Не повинен знать невільник, —
Така його доля!...“

(II, 117.)

Шевченко не вдоволяв ся одною наукою,
щоб розкувати невільника-народа. Щоб
перевернути на новий лад усе громадське
жите, Шевченко бачив одну тільки раду
— соціяльну революцію:

Я не нездужаю... нівроку,
А щось таке бачить око,
І серце жде чогось. Болить,
Болить і плаче і не спить
Мов недогодована дитина.
Дихої, тяжкої години
Мабуть ти ждеш? Добра не жди!
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав... а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Тай заходить ся вже будить.
А то проснить собі небога,
До суду божого-страшного!
А панство буде колихать,
Храми, палати мурувать,
Любить царя свого пьяного
Та візантійство прославлять,
Та більше, бачить ся, й нічого!..

(П, 210, 211.)

Ой вигострю товариша,
Засуну в халяву;
Та піду шукати правди
І тієї слави

• • • • •

Та спитаю в Жидовина,
В багатого пана
У шляхтича поганого
В поганім жупані —
І у ченця, як трапить ся,
Нехай не гуляє,
А сьвяте письмо читає,
Людий поучає:
Щоб брат брата не різали
Та не окрадали...

(I, 311.)

І се, як ми казали вже, писав Шевченко трохи не на рік який небудь до знесеня крѣпацтва, в остатні часи свого життя, вже після ссилки, в початку теперішнього царюваня, коли всі сподівали ся багато де чого. Шевченко не няв віри царському лібералізму, і не дивлячи ся на те, що може знов заглядала в очи ще гірша перспектива за його революційну працю — він робив і думав усе таки своє:

Якось то йду я у ночі

(розказує він)

Понад Невою. Та йдучи
Міркую сам таки з собою:
Як-би то.... думаю як-би....
Не похилили ся раби....
То не стояло-б над Невою
Отсіх осквернених палат!

• • • • •

Оттак то я собі в ночі,
По над Невною ідучи,
Гарненько думав, і не бачу,
Що з того боку, мов із ями
Очима лупа кошениа:
А то два ліхтарі горять
Боло апостольської брами!
Я схаменув ся... осїнивсь
Сьвятим хрестом і тричі плюнув,
Тай знову... думать заходивсь
Про теж таки, що й перше думав.

(П, 259.)

От як він писав жартуючи, і здаєть ся,
й не вбачаючи висоти свого громадського
духа.

Оттакі були громадські думки Шев-
ченка, і оттаку дає він нам, письменним
людям, у руки, а через нас і народови
пораду задля осягнення громадського роз-
вою — усе, починаючи від букваря й кін-
чаючи сьвяченим. Вибирати мусить кождий,
що йому під силу, тільки-ж конечно
кождий з земляків Тарасових мусить
пам'ятати остатній заповіт вмираючого му-
жицького кобзаря:

Поховайте... та вставляйте
Кайдани порвіте!...

царські, панські, попівські, жидівські, кай-
дани темноти й незнання, політичні, со-
ціяльні й иньші кайдани

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вільній, новій,
Не забудьте помянути
Не злим тихим словом.

НА ПАМ'ЯТЬ
26 лютого 1876 року.

Уваги М. Драгоманова.

1) Ми не думаємо, щоб можна було допевнити, що Гоголь напр. в „Т. Бульбі“, або в „Віі“, тай в „Вечерах“, Основяненко в „Марусі“, тай Котляревський в „Енеїді“ й ин. „підлагоджували ся під склад творів народніх“ (мужицьких) уже через те одно, що таких творів і такого „складу“ — як повість, роман і т. и. нема в мужицькій неписаній словесности. Далі навіть, коли-б і можна було згодити ся на те, що Пушкин напр. у „Сказкѣ о золотой рыбкѣ“, або Лермонтов у „Калашниковѣ“ „передражнявали мужицьку мову й підлагоджували ся під склад народніх творів“ — на що ми напр. не згоджуємо ся, — то напр. про Кольцова вже сього зовсім не можна сказати. Він, — котрий сам себе звав „пісенником“, справді не раз був такий же самий співець народній, як і ті, що зложили „Не шуми ты, матъ — зелена дубровушка“ і т. д., так само як Шевченко де в-чому був справді таки по своїому, „кобзар“. Звісно, що й Кольцов і Шевченко, кождий по своїому, приложив де-що нове до народньої пісні й думи і в складі, й у думках. — Того, як Гоголь міг передражнявати московську мужицьку мову в своїх „народніх повістях“ (то-б то певно в „Вечерах“ і „Віі“) — трудно зрозуміти.

2) Нам здаєть ся, що ш. товариш наш поставив під ряд дуже багато імен неоднакової масти, які треба-б тим більше розложити по купкам, що в західній Европі не скрізь однаково значить слово народ, народній — *peuple, populaire*, (напр. як де то се значить *nation, national*, а як де — *democratie, démocratique*) і що віде в західній Европі ті слова не значать того, що в Росії — *la plébe*, (мужики) *plébiéen* і навіть *les paysans*, (селани) *rustical*.

3) Нам здаєть ся, що ш. товариш не доволі ясно показав нам, як і по-чому він відріжняє „ста-

ринні думи, епос“ від „козацьких дум і пісень“, а ті козацькі думи й пісні від „пісень про нарід, чисто народньої поезії“. До того-ж здаєть ся нам, що тепер, справді, наступає доба „четвертого стану“, — та все таки не тільки „пісня про нарід, чисто народня поезія“ була завше серед „чистого народа“, а навіть нерас і попередю, особливо в часі мужицьких рухів проти панства й попівства, говорила те, що ми тепер звемо „народні інтереси“, — як напр. деякі провансальські співи часів альбігойських, або гольштинські пісні про селянську війну з баронами в XIV ст., або наші козацькі й гайдамацькі думи й пісні. Звісно, в них говорило ся про се не так, як у теперішніх заступників „четвертого стану“, у Луїбланів, Марксів, Прудонів і т. д., — та Шевченко навряд, щоб був ближший до тих „соціал-демократів“, ніж до старих співаків „чисто-народніх“.

4) Нам здаєть ся, що ш. автор збільшує, як „великий галас“ проти Шевченка в польських панів і літературі, так і силу його на Україні. „Гайдамаки“ були написані й напечатані ще в 1843 р., а про них довідали ся Поляки тільки тоді, коли вони були переложені на польську мову в 1861 р. З сього видно, що „в той же час“ поема Шевченка не мала ніякої практичної сили, яка сполошила би панство польське. В 60-ті р. справді се панство переполошило ся „українською хлопоманією“, а найбільше тим, що до неї перейшли де-які Поляки з роду, — і між иньшим накидало тій хлопоманії „соціалізм і комунізм“, але більш того „гайдамацтво“. Скільки було в українській хлопоманії першого, чи другого, — тепер говорити не будемо. Скажемо тільки, що в тих кількох Поляках з роду, що пристали до „православних“ українофілів, перше було більше справді „західніх“, французьких соціальних думок (Луї Блана й Прудона), а також і громадського розуму (політичної розвитости), ніж у гурта „православних“ українофілів, які справді, не пішли далі Шевченка,

а далі пішли розгублювати й думки Шевченка в доволі неясному українофільстві „Основи“, — теж свого роду „восточництву“, сліди котрого були й у Шевченка. (Дивись про те в II т. „Громади“ в нашій статі про „Народні школи на Україні“). Тільки й у самі гарячі часи „української хлопоманії“ 1860-х рр. далеко ще було до того, щоб „Шевченко збудив усе, що було живого на Україні, починаючи від пана й кінчачи мужичим хлопцем“. Навіть по самому березі Дніпра мужики не дуже то знають Шевченка. Свідком тому те, що розказує в своєму „Подорожю по Дніпру“ Афанасев-Чужбінський, сам старий українофіл, — якому мужики на пароході сказали, коли він спитав про могилу Шевченка: когс там поховано? — „якогось генерала“, — і тільки Німець-капітан сказав: „dass muss ein politischer Mann sein“ (се мусить бути якийсь політичний чоловік). Тай звідки-б то „мужичі хлопці“ дізнали ся про Шевченка, коли про нього майже ніхто їм не нагадував із самих 1864—65 рр.

⁵⁾ Для нас не ясно, що розуміє ш. товариш, говорячи про той „літературний романтизм“ Пушкіна, а особливо Лермонтова, і навіть Гоголя й Бєлїнського. Нам здаєть ся, що, як „літерати“, і Пушкін, і Лермонтов, — а про Гоголя вже й говорити нічого, — далеко більше „реалісти“, ніж Шевченко, від якого й до остатніх часів усе тхнуло манєрою Жуковського й Козлова, або псалмами.

⁶⁾ З поводу сього можна-б багато сказати, та тільки ми скажемо трохи: Здаєть ся нам, що автор був би ближший і до соціалізму, й до історичної правди, як би замість слів: „двох народів“ сказав: „двох держав“.

⁷⁾ Нам здаєть ся, що не тільки отсі московські твори Шевченка, а й перші його українські твори подібні навіть не до писань Жуковського (у якого самого, а не то вже у Шіллєра, були речі не тільки „по панському слезливі“), а більше до Козлова.

8) Сі слова Шевченко каже про часи до 1839 р., коли він написав перший свій твір, а зовсім не про те, щоб йому власне було важко писати по українськи і після того, як він так відповів „мудрим“ (1843).

9) Нам не ясно, що хоче сказати ш. автор сими словами.

10) Навряд, щоб була правда тому, що Шевченко коли небудь „вчив ся, як слід української історії“, та ще „в звязку з історією иньших народів“. Такі річи він розумів більше, як то кажуть, нюхом поета та ще й мужика. А в 1844—46 рр. ще й сам Костомарів не „вчив ся як слід“ української історії, бо тоді й він вірував в „Історію Русовъ“ (буцим то Кониського), а не в акти, вивчивши які, Костомарів потім перевернув українську історіографію й поставив її на ту дорогу, по якій їй слід іти. Історію-ж України „у звязку з історією иньших, а найбільше славянських, народів“ ніхто ще й не починав вчити й досі. Історики України, навіть українолюбці, пишуть сю історію, як історію більш, або менш заблудшої частини „Государства Російскаго“, яке само не думають розбирати, як частину всесвітної історії, або з гори говорять не дуже ясні фрази про »дух українського народа«, про його „природжені порядки, бажання й заміри“, не думаючи про те, що се все річи, про які можна говорити поважно тільки після докладного досліду українського життя способом порівнюючої соціології.

11) Таких панів, щоб читали Коляра й Ганку, на Україні й не було. Шевченко, мабуть, чи не заціпав своїх власних приятелів; що, як се нераз бувало з „українофілами“, „свої мови не вміли“.

12) Ні звідки не видно, щоб Шевченкови була відома книжна Боденштедта: Die poetische Ukraine, що вийшла в 1845 р. в один час із самим „Посланням“ — і щоб Шевченко думав про неї, коли писав, що „колись будем і по своєму глаголать, як

Німець покаже“. До того-ж тут ясно говорять ся — „будем глаголать“.

13) Наше слово про Кирило - Методійське братство і т. и. знайдете деінде. Тут же ми скажемо тільки, що скільки ми знаємо від самих діячів драми, то рукопись Костомарова, яку взяв в його Юзефович, показано було професорови не в Києві, а вже в III відділі в Петербурзі. Коли се так, то розмова Фундукля з К—ом — апокріф. — А що факт самої зради Юзефовича не апокріф, як де хто навмисне каже, — се видно й ось із чого: В часи археологічного з'їзду в Києві, в 1874 р., акад. Срезневський в першій промові розхвалив, на чому світ стоїть, Юзефовича. З сього поводу почали говорити між ученими, чи слід так вихвалювати шпіона, і стали згадувати й зраду його перед Костомаровом. Юзефович сам, щоб оправдати ся, розказував се діло одному з членів зїзда (П. В. П.), казав, що він мусів так зробити, бо Костомарів на допросах не вмів мовчати й почав приплутувати і його до свого діла. Я ж, казав Юзефович, жив тільки з служби й мусів обороняти самого себе з с'імєю...

14) „Кавказ“ і т. и. не дають нам згодити ся з тою думкою автора.

15) Нам здаєть ся, що між Шевченком і „тібінтенською школою“ (Штраус, Бауер і т. д.) є завше велика різниця, бо й підходи до діла поета й критика текстів біблії зовсім інакші. Шевченко в Марії показав ся зовсім не екзететом, — (і звісно!) а, сказати би, вільним евангелистом, що від себе розказав казку про Марію й Ісуса.

16) Ні в „Катерині“, ні в „Наймичці“ нема й сліду протесту проти шлюбу й „законної с'імі“. „Незаконна любов“ і „незаконні діти“ терплять у Шевченка, напр. в „Катерині“, не від „законних“, а від панства.

17) Нам здаєть ся, що стихи, про які зараз же говорив автор, беручи їх „в суріоз“, се як раз

такі стихи „бакханальні“. Звісно до Баркова їм далеко, та до нього далеко й Пушкіну, якого автор поставив рядом із Барковом.

18) Се не вдержує й Вересая співати пісню про те, „як Марусю з Бугаєм у коморі застали“.

19) На Україні, — або ліпше сказати на козацькій Україні, до з'єднання з Москвою, як і потім, народоправство було тільки в низу, а в горі була монархія...

20) Д. Партицький виводить республіканство Шевченка з коріння українства, як і наш автор.

21) Ми не бачимо в сих стихах ані початку царства, — ані початку поцівства.

22) Далеко не все, що проти панів, вибрав Т. Ш—ко з Біблії, а тільки кілька фактів, власне „барковських“. Багато-ж справді політичного матеріалу в тій Біблії наш кобзар зовсім проминув.

23) Доноси посилали ся вже не на Шевченка, а на могилу його!

24) Нічого було й вірити „золотим грамотам“, бо в них „народові обіцяно землю (воля вже дана була царем у 1861 р.), а панам викуп за землю — „з народнього скарбу“.

25) Се говорило ся ще в 1876 р., — а тепер, певно, й автор сказав би трохи инакше. Ми свою думку про українську соціяльну демократію й Поляків сказали в „Листку Громади“ № 1.

26) Нам здаєть ся, що соціяліст-автор зробив би добре, коли-б хоч зачепив питанє про те, на скільки увесь „московський нарід“, — Великоруси, є „Москва“ й „москалі“, а не то вже уряд того царя, що хоче увесь свѣт зополонити за помічю й таких героїв, як „Котляревській — бичъ Кавказа!“, або й Кухаренко, до якого писав посланіє й Тарас.

27) Ще Костомарів (Начало Руси) замітив, що будущий історик „государства російскаго“ зверне увагу на те, на скільки прилучене до Росії остзей-

ських земель із Німцями послужило тому, щоб внести в неї „государственні елементи“. Пора-б уже звернути увагу й на те, скільки послужила тому й прилучка України до Москви. Московське царство, звісно, було „пунктом кристалізації“ всіх »бюрократичних елементів« на сході Європи, та тільки й ті країни, що до нього пристали, самі в собі наплодили не мало тих елементів, від яких солоно прийшло ся і москалям. А скільки було »каламарського насіння« в Україні вже в XVII ст., скільки його пішло на службу в Московщину з XVII ст. і як воно, починаючи від Петра I, дивило ся на »кацапів« напр. хоч на »старовірців«, того не слід би було забувати й українолюбцям, а надто українським громадівцям.

²⁸⁾ Коли зрозуміти сі слова так, що III—ко дивив ся на царів, як і мужики, — то не можна згодити ся з автором, бо мужики думають, що цар хоче їм добра, а деруть тільки пани, які царя обманюють. Коли-ж зрозуміти їх так, що III—ко думав за мужиків, по соціалістичному, то не можна згодити ся з тим, що царство є джерело усякого здирства, напр. і богатирського. Так думав тільки галицький »ліберал« д. Партицький, який каже за Шевченка: »Шевченко знав, що по уступленю деспотів (царів) устануть і менші деспоти, з ліпшого жерела попливе й ліпша вода« (Пров. ідеї в ц. Т. III—ка, 19).

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

У другій серії вийшли :

	Ціна в короновій вал.	
1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20	К
2. Курцій Руф. Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович. Величина звіздяного сьвіта.	0.15	„
4. Панас Мирний. Лови	0.06	„
5. І. Пулюй. Непропаца сила	0.20	„
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур.	0.10	„
7. І. Раковський. Віг нашої землі	0.10	„
8. А. Чехов. Каштанка	0.15	„
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15	„
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20	„
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15	„
12. Г. Квітка. Маруся	0.50	„
13. М. Левицький. Умова для селян. спілка	0.20	„
14. П. Куліш. Оряся	0.06	„
15. М. Кистяковська. Іван Гус	0.20	„
16. О. Стороженко. Оповіданя. I.	0.20	„
17. В. Барвінський. Досліди з поля статистик	0.20	„
18. В. Короленко. Ліс шумить	0.20	„
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді	0.40	„
20. В. Гіґо. Кльоґ Іе	0.25	„
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0.25	„
22. П. Мирний. Лихий попутав	0.40	„
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0.30	„
24. Ів. Франко. Украдене щастє	0.50	„
25. С. Ефремов. Національне питанє в Норвегії	0.30	„
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня)	0.30	„
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40	„
28. Е. Золя. Повінь	0.30	„
29. С. Томашівський. Київська козаччина 1855 р.	0.10	„
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня)	0.35	„
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0.35	„

32. Лювіян. Юпітер у клопотах	0:30	К.
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0:20	„
34. М. Гоголь. Вій...	0:40	„
35. І. Раковський. Вулкани	0:20	„
36. Г. Фльобер. Іродіяда	0:30	„
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0:30	„
38—39. І. Тургенєв. Ася	0:40	„
40. Л. Боровиковський. Маруся	0:25	„
41—42. Данте Алігері. Пекло, пісня I—X	0:40	„
43—45. В. Олехнович. Раси Європи	0:70	„
46—48. Л. Толстой. Крайцєрова соната	0:90	„
49—50. О. Бодяньський. Українські казки	0:50	„
51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля	0:25	„
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0:45	„
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (3 пісня)	0:25	„
54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів	0:45	„
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іліча	0:55	К.
57. В. Брайтенбах. Біологія в XIX в.	0:25	„
58—59. М. Іоркєй. На дні життя	0:70	„
60—61. М. Верн. Біблія, студія	0:40	„
62—63. Г. Блайєт. Маркіза О...	0:40	„
64. М. Барєєв. Філософія історії	0:25	„
65—67. Ф. Достоевський. Грач	1:50	„
68. Ш. Сєньобб. Міжнародні революційні партії	0:40	„
69—71. І. Тургенєв. Весняні води	1:30	„
72. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву	0:30	„
73.—74. П. Куліш. Українські оповідання	0:90	„
75. Ф. Ляссаль. Про суть конституції	0:30	„
76—77. А. Шаміссо Петро Шлеміль	0:70	„
78. М. Драгоманів. Літ.-сусп. партії в Галичині	0:40	„
79. Д. Мордовець. Оповідання	0:60	„
80. О. Кониський. Листи про Ірландію	0:45	„
81—82. І. Левицький. Гуморески	0:75	„
83. Ю. Візнер. Житє рослин у морі	0:15	„
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда, IV—VI	0:80	„
86. В. Антонович. Поль.-українські відносини	0:40	„
87. І. Тургенєв. Муму	0:30	„
88—90. А. Еримський. Мусулманство і його бу- дучність	1:70	„
91—92. О. Стороженко. Оповідання. II	1:10	„

93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Толстим	0-30	К.
94—96. Ф. Купер. Звіробийник	1-00	"
97—98. О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0-90	"
99—100. О. Стороженко. Оповідання III.	0-85	"
101. Л. Толстой. Схаменіть ся	0-20	"
102—103. В. Гаршин. З війська. Оповідання	0-80	"
104—105. Л. Фер. Будда і Буддіам	0-80	"
106—107. С. Круть. Записки з рос. - тур. війни	1-10	"
108. М. Бос. Про полові справи	0-30	"
109—110. О. Козловський. Мірти й кипариси	0-90	"
111. Моріс Верн. Євангеліє, студія	0-40	"
112—113. Л. Толстой. Севастопольські оповідання	1-20	"
114. В. Антонович. Чари на Україні.	0-45	"
115—117. Тисяча й одна ніч. I.	1-60	"
118. І. Тен. Нариси із старинного світа	0-65	"
119—120. О. Стороженко. Оповідання. IV.	0-80	"
121. М. Драгоманів. Козаки	0-30	"
122. П. Буліш. Листи з хутора	0-50	"
123. Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське жите	0-60	"
124.—126. Тисяча й одна ніч, II.	1-40	"

Крім того можна набувати в Видавничій Спілці отсі видані окремо, або набути твори :

1. АБОРДИ, антологія української поезії від смерти Шевченка до найновіших часів під ред. д-ра Ів. Франка, з ілюстраціями Ю. Панкевича, люксусове виданє, по ціні 6, 7-50, 8, 8-50 і . . . . . 10 кор.
2. Петербурська Академія Наук у справі знесеня заборони українського слова . . . . . 0-60 К.
3. О. Вишневський. На переломі . . . . . 1-20 К.
4. А. Кримський. Андрій Лаговський, повість 3-00 К.
5. М. Яцків: Огні горять . . . . . 2-50 кор.

Адреса : Львів, ул. Чарнецького, ч. 26.

10.00

A

586310

Ціна 60 сот.